

Kisebbségi iskolaügy Kárpátalján a Csehszlovák Köztársaság idején (1919–1938)

(I. rész)

BÉLA GABÓDA
MINORITY EDUCATIONAL AFFAIRS DURING THE
CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1919–1938) (I. PART)

371(477.87)“1919/1938”
376.7(477.87=945.11)“1919/1938”

Minority educational affair in Sub-Carpathia during the two World Wars. The Czechoslovak Republic's public educational affairs (more important regulations, laws). Teaching societies (associations) in Sub-Carpathia. Direction of educational affairs (educational districts). Nursery schools and national schools. Higher elementary schools. High schools. The history of the Hungarian Grammar School in Berehovo during the Czechoslovak Republic. Vocational schools. Hungarian children in foreign schools. Educational network of the city.

Kisebbségi iskolaügy Kárpátalján a két világháború között

Kárpátalja iskoláinak, közoktatásának és pedagógiai tudományos életének több évszázados történelme sok szempontból mindmáig feltáratlan. E témakörhöz tartozik többek között Kárpátalja nemzetiségi iskoláinak történelme is. Kárpátalja két világháború közötti közoktatásának és iskolaügyének témakörét az elmúlt időszakban több ukrán és orosz nyelvű monográfia és publikáció érintette. Külön témaként azonban a kárpátaljai nemzetiségi iskolák helyzetének – fejlődésének, avagy hanyatlásának – felmérése hivatalos statisztikai adatok felhasználásával magyar nyelven még nem történt meg. Ez a hiány természetesen nem pótolható egyetlen dolgozattal. Dolgozatomban kiindulási alapul a kárpátaljai, illetve a csehszlovákiai kisebbségi iskolaügyét és annak történeti hátterét vizsgálom, tekintettel az 1920–1930-as években formálódó intézményrendszer társadalmi vonatkozásaira, különös figyelmet fordítva a nemzeti öntudat fejlesztésének problémáira s azokra a visszatartó intézkedésekre a feltárására, melyek az 1919–1939 közötti évekre jellemzőek.

Az oktatási intézmények rendszerének alakulása Kárpátalján a témában jelölt időszakban tartalmilag és minden más vonatkozásában két ellentétes időszakra oszlik. Nevezetesen a csehszlovák (1919–1938) és a Magyarországhoz visszacsatolt-újraegyesített (1938–1944) időszakra.

Dolgozatunkban a vizsgált időszakra vonatkozó rendeleteket *A Csehszlovák Törvények és Rendeletek Tárából* (szerk. Pálesch Ervin, Eperjes, 1921) vettük. A vizsgált időszak feldolgozásának forrásai elsősorban másodlagos források. A két világháború közötti egyre erősödő magyar revíziós politika torzított a magyarországi megítélésen, majd 1945 után a demokratikus, a faszizmusnak ellenálló Csehszlovákiáról a „testvéri barátság” jegyében csak jót vagy semmit lehetett mondani. Így a két világháború közötti csehszlovák politikáról minden másodlagos forrást ennek tuda-

tában kell használnunk. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) iratanyagai az adott időszakra vonatkozóan viszont még ma sem kutathatók.

Statisztikai adatok az iskolákkal kapcsolatban a vizsgált időszakban az 1920-as évektől jelentek meg (*Schematismus národných škôl a učitelů na Podkarpatske Rusi podle stavu ze dne 1. I. 1935*; *Školstvo na Podkarpatske Rusi*. Praha, 1938; *Národní školy v republice Československé dle stavu 31. prosince 1921*. Československá statistika. Svazek 6. Praha, 1923; *Statistický lexikon obcí v republice Československé. Zeme Podkarpatskoruska. Redny seznam míst podle zákona ze dne 14 dubna 1920. Čís. 225 SB. Zak. Anar.* Praha, 1937), ám azok elsősorban összesített adatokat közöltek a nemzetiségi iskolákról, összesített adatokból pedig nehéz bármiféle messzemenő következtetéseket levonni.

Adataim nem Kárpátalja egészére vonatkoznak – ezt a szórványhelyzetben élő magyarok iskoláztatása gyakorlatilag nem módosítja –, hanem az akkor is jelentős, illetve nagyrészt magyarok által lakott – a mai közigazgatásnak megfelelő – négy járásra, a Beregszászra, a Munkácsra, a Nagyszőlősi és az Ungvárra, valamint azok székhelyeire vonatkoznak. A közölt adatok így is valóban tükrözik a korabeli helyzetet.

1. Közigazgatási vázlat

Mint ismeretes, Kárpátalja a magyar államiság kezdetétől egészen 1919-ig a magyar állam részét képezte, függetlenül lakossága többnemzetiségű összetételétől. A gyökeres fordulat 1918-ban, az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása következtében állt be, melynek folytán létrejött a Csehszlovák Köztársaság. 1918. október 30-án az ún. turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés kimondta Szlovákia elszakadását Magyarországtól, és deklarálta csatlakozását a Prágában két nappal korábban kikiáltott Csehszlovák Köztársasághoz. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a mai Szlovákiának megfelelő területen 896 000 magyar nemzetiségű lakos élt, az 1921-es csehszlovák népszámlálás adatai szerint már csupán 635 000. Kárpátalján közel 104 000 a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók száma 1921-ben, s a cseh országrészekén élő magyarokat is beleszámítva az 1918-as államfordulat után Csehszlovákiában 744 621 magyar nemzetiségű lakos élt (Popély 1991).

Kárpátalja 1919 májusától a Tanácsköztársaság leveréséig – 1919. augusztus 1-jéig – de facto már nem tartozott Magyarországhoz, hanem az intervenciós csapatok (cseh és román) megszállása alatt állt (Móricz 2001, 30–32). De jure azonban csak 1919. szeptember 10-én a Saint-Germain-en-Laye-ben kötött szerződés alapján lett Csehszlovákia része. A szerződési okmány II. fejezetének 10–13. cikkelyei kötelezik Csehszlovákiát arra, hogy Kárpátalja területén autonóm rutén tartományt létesítsen. „10. cikk. Csehszlovákia kötelezi magát, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva. [...] 11. cikk. A Kárpátoktól délre lakó rutének területének külön tartományi gyűlése lesz. Ez a tartományi gyűlés fogja a törvényhozói hatalmat gyakorolni nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden egyéb kérdésben, amelyet a Csehszlovák Állam törvényei hatáskörébe utal-

nak. [...] 12. cikk. Csehszlovákia egyetért azzal, hogy a rutén terület tisztviselőit a lehetőséghez képest e terület lakosai közül fogják kiválasztani. [...] 13. cikk. Csehszlovákia a rutén területnek megfelelő képviseletet biztosít a Csehszlovák Köztársaság országgyűlésében, amelybe e terület az alkotmánynak megfelelően megválasztott képviselőket fog küldeni...” (Botlik–Dupka 1991, 22; Móricz 2001, 35–41).

A szerződéssel mintegy 12 656 km² területet csatoltak Csehszlovákiához; Ung, Bereg, Ugozca és Máramaros megye túlnyomó részét. Kárpátalja területe ma kerekén 12 800 km², ugyanis 1945-ben Ung megye keleti sávját – a Szobranci és a Nagykaposi járás egy részét – a Szovjetunióhoz csatolták. Az 1919-es szerződés Ung megye 3230 km² területéből 3217 km²-t juttatott Csehszlovákiának 160 907 lakossal. Ungvárnak, a megyeszékhelynek ekkor 15 980 lakosa volt. Bereg vármegye 3786 km² területéből 3327 km², 236 611 lakosából 210 394 fő került a csehszlovák államhoz. Beregszásznak ekkor 12 898, Munkácsnak 16 518 lakosa volt. Máramaros vármegye 9716 km² területének mintegy 60 százalékát Csehszlovákia kapta, a többit Romániának ítélték. A megye lakóinak száma ekkor 357 705. Ugozca vármegye területe 1213 km², összesen 91 755 lakossal, amelynek nagyobb részét Csehszlovákiához, mintegy 40 százalékát Romániához csatolták (Botlik–Dupka 1991, 23).

Az említett négy megye, vagyis a főként délnyugati határsávban élő magyarság – Kocsis Károly szerint – a magyar államtól való leválasztását a román és a csehszlovák területek közötti vasúti összeköttetést biztosító, stratégiai jelentőségű Csap–Beregszász–Királyháza–Nevetlenfalu vasútvonalnak „köszönhette” (még Móricz 2001, 41; Ortoszkop 1993, 87). A hatalomváltás – a Kárpát-medence más területeihez hasonlóan – itt is jelentősen csökkentette a magyarság számát. Az 1921. februári első csehszlovák népszámlálás szerint Kárpátalján összesen 604 593 lakost vesznek számba, közülük 6862 főnek rendezetlen, illetve idegen az állampolgársága. A lakosság mintegy kétharmada, 372 500 fő rutén (benne igen kis mértékben, néhány ezer fő ukrán és orosz), 103 690 magyar – százalékarányuk a területen 17,35 (1910-ben még 30,6%) –, 19 775 „csehszlovák” (ebből 10 298 szlovák, 8477 cseh), a többi zsidó, román, német és egyéb nemzetiségű (Popély 1988, 145–175, Kocsis 1989, 435–438).

A valójában soha meg nem valósult rutén területi autonómia (a csehszlovák uralom két évtizede alatt, vagyis 1919–1938 között az önálló rutén nemzetgyűlés, a Szojm egyszer sem ülésezett) (Móricz 2001, 41–43; Himinec 1991, 43; Ortutay 1941, 94) mellett minden Csehszlovákiában lakó kisebbségi állampolgár egyéni s részben kollektív nemzetiségi jogait is garantálta a szerződés. A törvény előtti egyenlőség, az azonos polgári és politikai lehetőségek, a széles körű nyelvhasználati jog, valamint az anyanyelvi oktatás biztosítása mellett a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségeknek joguk volt saját költségükön vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, vezetni és ellenőrizni. A szerződés kimondta azt is, hogy „azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek oly csehszlovák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek az élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótekonysági célokra fordíthatnak” (Halmosy 1983).

A Csehszlovákiában élő nemzeti kisebbségek, így a magyarok jogi státusáról az ország 1920-as alkotmányának hatodik fejezete így rendelkezett: „A Csehszlovák Köztársaság minden polgára a törvény előtt egymással teljesen egyenlő és ugyanazon polgári és politikai jogokat élvezzi a fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül.”¹ A kisebbségeknek nyújtott kollektív jogokról nem esett szó. Ugyancsak az alkotmány részét képezte a 122. sz. alatt becikkelyezett, a nyelvhasználati jog alapelveit szabályozó törvény. Eszerint a nemzeti kisebbségek azokban a járásokban, bírósági kerületekben és törvényhatósági városokban használhatták anyanyelvüket, ahol számarányuk legalább a 20%-ot elérte. Ezekben a területeken saját nyelvű beadványokkal fordulhattak a hatóságokhoz, s azok kötelesek voltak az ügyintézését a kisebbség nyelvén lebonyolítani. Ez a 20%-os arány viszonylagos garanciát jelenthetett volna a kisebbségi jogok egyik legfontosabbjának gyakorlására, ha a csehszlovák hatóságok nem akadályozták volna a legkülönbözőbb módokon e törvény megvalósulását. A zömmel magyarul lakta területeket, ahol a magyarság számaránya meghaladta a 20%-ot, szlovák többségű községekkel kapcsolták össze, s így elérték, hogy a magyarok számaránya a nyelvhasználat szempontjából döntő 20% alá süllyedjen.² Hasonló módszerek alkalmazására bőven van példa a húszas évek Csehszlovákiájában (például a sokszor egymásnak is ellentmondó állampolgársági törvények és rendeletek esetében). A magyar kisebbség politikai, gazdasági és kulturális helyzetét alapjában meghatározó törvényeket akkor hozták, amikor e kisebbség szerveződése még éppen csak megindult.

Ami a kárpátaljai politikai viszonyokat illeti, a saint-germaini békeszerződés megkötése után a prágai kormány 1919. november 18-án ún. alkotmányos alapokmányt (Podkarpatszka Rusz alkotmánylevele, az Általános Szabályzat) adott ki az ideiglenes kormányzás megszervezésére Kárpátalján. A szejm helyett egy öttagú Orosz Önkormányzati Tanácsot alakítottak, amelynek tényleges hatalma nem volt. Feladatainak nem tudott eleget tenni, ezért a prágai kormány 1920 elején eltörölte az általános alkotmányt, s a terület ügyeit a csehszlovák kormány által kinevezett kormányzó fennhatósága alatt a prágai minisztériumnak rendelte alá. A vármegyék és a szolgabírói járások határait érintetlenül hagyták, 1926. július 1-jei hatállyal egyesítették a megyék területeit egyetlen megyévé Munkács székhellyel. Az 1927. július 14-én kelt törvény pedig 1928. július 1-jével életbe léptette a csehszlovák állam többi területein érvényes tartományi rendszert Ungvár székhellyel (Fedinec 1999; Cottely 1939).

A tisztviselők száma egyébként rövid idő alatt az osztrák–magyar időszakhoz viszonyítva ötszörösére-hatszorosára, a csendőröké és rendőröké a tízszeresére növekedett.³ A megyei, járási és jegyzői hivatalokban a vezető állásokat a Csehszlovákiából Kárpátaljára települt hivatalnokok, kisebb részben oroszok és ukránok töltötték be. A közigazgatásban a cseh nyelvet vezették be hivatalos nyelvként.

2. A szlovák nyelv árnyékában

2.1. A Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről (fontosabb rendeletek, törvények)

A Csehszlovák Köztársaság 1918 végén alakult két, jogilag különböző államrészből: egyrészt az ún. történelmi országrészekből (Csehország, Morvaország és Szilé-

zia), másrészt a Magyarországtól elszakított, Szlovenszko név alatt szereplő Felvidékből és Ruténföldből. Amott az osztrák állami érdekeknek, itt a hungarizmus szellemének megfelelő nevelő- és oktatómunka volt a közoktatás célja és kötelessége. Így folyt ez évszázadokon át. S minthogy egyrészt a történelmi országrészek, másrészt pedig a Felvidék és Ruténföld közt sem történelmi, sem néprajzi, sem nyelvi, de még közgazdasági érdekek sem voltak, a jelzett területeken élő népek között a szorosabb kapcsolat is hiányzott. Ugyanakkor Csehszlovákiának a megalakulása után a köztársasági gondolat harcot jelentett a monarchikus gondolattal szemben, amely utóbbi mind az Ausztriához kapcsolt Csehországban, Morvaországban és Sziléziában, mind az évszázadokon át Magyarország szerves részét képező Felvidéken és Ruténföldön a közjog alapkövét képezte. A köztársaság alapítóinak tehát egyik sürgős teendőjük az volt, hogy céljaiknak és érdekeiknek, valamint a köztársasági gondolatnak megfelelő reformokat hajtsanak végre, elsősorban pedig, hogy az addigi egész tanügyi rendszert gyorsan átszervezzék. Egyrészt az osztrák, másrészt pedig a magyar közoktatásügyi törvényeket kellett megváltoztatni, vagy legalább lényegesen módosítani. A soknemzetiségű Csehszlovákiában a cseh hegemonia biztosítása nem volt egyszerű feladat annak dacára, hogy bár a történelmi országrészekben a németek kisebbségben voltak a csehek mellett, mégis mindenütt a németek kultúrfölényét lehetett érezni, sőt a szorosan vett cseh nemzeti kultúra is a német kultúra gyökereivel táplálkozott, az elszakított Felső-Magyarországon pedig a hungarizmus gondolata volt a kultúra közös kútforrása. A csehek törekvése tehát az volt, hogy egy új kultúralapot teremtsenek meg, amely egyrészt a köztársaság létérdekeinek, másrészt pedig a cseh törekvéseknek megfelelnek.

A köztársaság alapítóinak tehát egyik sürgős teendőjük az volt, hogy céljaiknak és érdekeiknek, valamint a köztársasági gondolatnak megfelelő reformokat hajtsanak végre, elsősorban pedig, hogy az addigi egész tanügyi rendszert gyorsan átszervezzék. Ez az elv burkolt formában már az 1920. évi csehszlovák alkotmánytörvényben le van fektetve, s ezt az elvet a közoktatási kormányintézkedések fokozatosan érvényre juttatták egyrészt a felekezeti iskolák megszüntetésével, illetve államosításával, másrészt a vallásoktatás háttérbe szorításával. Ugyanis már az 1922. évben hozott 226. törvénycikk 3. §-a így intézkedik: „A felekezet nélküli tanulók vagy az állam által el nem ismert hitfelekezetű tanulók általában nem kötelesek hittan-tanításon részt venni. Más felekezetű tanulók a járási iskolaügyi hatóság által, Szlovákországban és a kisebbségi iskolákban az illetékes járási (kerületi) tanfelügyelő által ezen kötelezettség alól mentesíthetők, ha szüleik vagy ezek helyettesei ezt írásban vagy jegyzőkönyvben mondva kérik.” Ezzel a hittan az elemi és a polgári iskolákban a fakultatív tantárgyak közé soroltatott.

Ilyen körülmények közt természetes, hogy az egyházak minden erejükkel védték iskoláikat, mert a szabad szellemű, vallás nélküli, sőt vallásellenes oktatástól féltették a gyermekeket és az egész nép lelkivilágát, viszont az általános elszegényedés következtében nem voltak képesek a szükséges anyagi eszközöket előteremteni. A tanfelügyelők pedig mindig találtak okot egy-egy felekezeti iskola beszüntetésére, főképpen ha az magyar tannyelvű iskola volt. Megjegyzendő, hogy „a Pozsonyban székelő tartományi iskolaügyi hatóság tisztviselői karában, valamint a tanfelügyelői karban egyetlen magyar ember sem volt, de még csak olyan szlovák sem, aki méltányos, megértő viselkedésével méltó elismerést vagy a legcsekélyebb szim-

pátiát vívta volna is ki a magyarság előtt” – írta Sziklay Ferenc, a Szlovenszkói és Ruszinszkói Ellenzéki Pártok kultúrreferense. Az iskolabeszüntetés okai: rossz elhelyezés, túlzásúfolttság, a tanulók kis létszáma vagy az, hogy a földreform az iskolafenntartót birtokából kiforgatta, továbbá a tanítóhiány és a csehszlovák iskola érdekében folytatott agitáció.

Az új államhatalom a magyar iskolahálózat leépítését és visszafejlesztését, illetve párhuzamosan a „csehszlovák” iskolák gyors szaporítását tartotta egyik legsürgősebb feladatának (Popély 1998, 5). (A Felvidék szlovák többségű vidékein például a magyar iskolákat azok állítólagos magyarosító hatására való hivatkozással szüntették meg, illetve változtatták „csehszlovák” tannyelvűekké.) E nagy leépítésnek és átszervezésnek Anton Štefánek (1877–1964), a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium Iskolaügyi és Nemzetművelődési Referátusának (Referát školsťva a národnej osvety Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska) vezetője volt a végrehajtója. Ez a röviden és egyszerűen csak Iskolaügyi Referátusnak nevezett hivatal szorosan együttműködött a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztérium szlovák ügyosztályával, döntéseit azonban attól függetlenül hozta meg. Az iskolaszervezés és -rombolás terén Anton Štefánek iskolaügyi referens mindenkitől függetlenül, teljhatalommal végezhetett dolgát. Neve rohamosan ismertté vált az egész Felvidéken (Kárpátalján is). Az ő utasítására változott szlovákká a magyar tannyelvű iskolák sokasága, vált állástalanná több ezer pedagógus. Anton Štefánek a szó legszorosabb értelmében élvezte a számára biztosított teljhatalmat. A nevezett referens néhány év elteltével a következő szavakkal jellemezte az impériumváltás utáni időben végzett munkáját: „Az elméleti előkészületre nem volt időm. Valamilyen tudat alatti ösztön állandóan azt a nótát duruzsolta a fülemben: Dolgozz gyorsan, mert nemsokára jönnek a jogászok és a bürokraták az ő pragmatikáikkal, tantervekkel, rendtartásaikkal, reformjaikkal stb., és lenyesegetik a szárnyaidat és hatalmat, amellyel rendelkezel” (Popély 1998, 5–6).

A cseh megszállás után a váltás és átszervezés egyformán sújtotta mind a népiskolai tanintézeteket, mind a középiskolákat, jóllehet kezdetben feltételezni lehetett, hogy az önmagát demokratikusnak hirdető államhatalom legalább a népiskolák vonatkozásában gondoskodni fog a méltányos rendezésről.

Az első reformokat a tanügy terén már az 1918. december 10-én hozott 64. törvénycikkkel léptették életbe, tehát a Felvidék megszállásának második hónapjában. Ez a törvény feljogosította a kormányközegeket, hogy bármely állami, önkormányzati vagy egyházi funkcionáriust, tanárt és tanítót elbocsáthassanak, levéltárakat és gyűjteményeket zár alá vehessenek. Ezt a jogot alaposan ki is használták a tanerők elbocsátásánál és kiutasításánál.

Az 1919. április 3-án hozott (majd április 15-én közzétett) 189. törvénycikk („a népiskolákról és magán tan- és nevelőintézetekről”) új elemi és polgári iskolák létesítéséről intézkedett. E jogszabály méltányos alkalmazása jelentős mértékben elősegítette volna a magyar iskolák egy bizonyos részének fennmaradását a vegyes lakosságú vagy akár szlovák többségű területeken is, persze az akkor még többnyelvű és többkultúrájú városokban. A törvény első paragrafusá világosan és közérthetően leszögezte: „Nyilvános elemi népiskola minden olyan községben szervezhető, amelyben háromévi átlag szerint legalább negyven tanköteles gyermek van, ha az iskolaközségben nincsen olyan tanítási nyelvű nyilvános iskola, mint amilyen ezen

gyermek anyanyelve.” A törvény azt is kimondta, hogy ezekben az iskolákban a tanítás nyelve nem lehet más, mint a tanulók anyanyelve. Az idézett törvény második paragrafusa értelmében „minden olyan nyilvános iskola mellett, amely az iskolaközösségben az 1. §-ban feltüntetett viszonyok között szerveztetik, vagy jelen törvény hatályossága előtt szerveztetett, és amelyet az iskolaközösségből legalább négyszáz gyermek látogat, nyilvános polgári iskola szervezhető, és pedig fiútanulók, vagy leánytanulók, vagy pedig vegyes nembeliek részére (koedukációs alapon).” Ebből a polgári iskolába 4 km-es körzetből kell felvenni a jelentkező tanulókat, ha egy osztályban a tanulók száma nem haladja meg a nyolcvanat. A törvény további paragrafusai azt is kimondták, hogy az elemi és polgári iskolák kategóriájában a fent jelzett feltételek mellett magán tan- és nevelőintézetek is létrehozhatók, amelyekre azonban szintén vonatkozik az állami felügyelet; ezen iskolák ugyancsak jogosultak a nyilvános iskolákkal egyenértékű bizonyítványok kiadására.

Magyar szempontból volt azonban ennek a törvénynek egy hiányossága, ugyanis annak 15. §-a kimondta, hogy: „Ezen törvény Csehországban, Morvaországban és Sziléziában kihirdetése napján lép hatályba. Rendeletileg fog megállapítani, hogy ezen törvény Szlovenszkon mikor lép életbe.” A csehszlovák állami és iskolaügyi hatóságok ezt a nagyon is jelentős iskolatörvényt a volt magyar területeken végül is soha nem léptették életbe. Ez azért történt így (ezt a tényt Anton Štefánek iskolaügyi referens sem rejtette véka alá), nehogy a magyarok éppen e törvényre hivatkozva követelhesék az elemi és polgári iskolák meghagyását, illetve a bezártak újraindítását (elsősorban a városokban), amennyiben ehhez biztosítani tudják a törvényben megállapított gyermeklétszámot. Elveit azonban a megszállt területeken is alkalmazták, így Kárpátalján is. Ugyanis az országos iskolatanács azzal a joggal élhetett, hogy bármely iskolát feloszlatott (9. §), ha az illető iskolában negyvennél kevesebb tanköteles volt. Ezt nem is mulasztották el megtenni, ellenben létesítettek csehszlovák iskolákat olyan helyeken is, ahol negyvennél kevesebb cseh vagy szlovák tanköteles akadt. Ez lehetővé tette, hogy a Szlovenszóra (Felvidékre és Ruténföldre) tömegesen tóduló csehek számára azonnal cseh iskolát állítsanak fel olyan vidéken is, ahol a magyarok voltak többségben.

A Csehszlovák Köztársaság iskolarendszerében az impériumváltás után sem szűntek meg a Monarchia idejéből származó különbségek: a cseh országrészben az osztrák, Szlovenszkon (Felvidéken és Ruténföldön) pedig a magyar iskolaügyi törvények és egyéb jogszabályok maradtak életben. Az unifikáció ezen a téren vontatottan haladt előre, és leginkább abban nyilvánult meg, hogy fokozatosan a Szlovenszóra (Felvidékre és Ruténföldre) is igyekeztek kiterjeszteni a cseh országrészben hatályos oktatásügyi jogszabályokat.

A Szlovenszkon (Felvidéken és Ruténföldön) tehát kezdetben, érvényben maradtak a régi magyar jogszabályok. Mindamellett az oktatásügyi problémák operatív intézése kezdettől fogva a szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium kebelében belül létrehozott Iskolaügyi Referátus hatáskörébe tartozott.

A pozsonyi Iskolaügyi Referátus által kibocsátott rendeletek sok esetben a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztérium rendeleteit, határozatait és utasításait ismételték meg, és továbbították azokat a felvidéki iskolák igazgatói, illetve a tanfelügyelőségek felé. A Referátus saját hatáskörén belül meghozott önálló döntései és határozatai leginkább Szlovenszóra (Felvidék és Ruténföld) iskolarendszeré-

nek minél tökéletesebb „magyartalanítását”, illetve „csehszlovák” színezetűvé és eszmeiségűvé való átszervezését célozták.

Szlovákia iskolarendszerének irányítási és felügyeleti gyakorlatában szervezeti-
leg 1922 első felében következett be jelentősebb módosulás. 1922. február 8-án az Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztérium a csehszlovák minisztertanács be-
leegyezésével kibocsátotta az 1203-pres. sz. rendeletét, amellyel módosította az or-
szág rész iskoláinak addigi igazgatási és felügyeleti rendjét. E rendelettel közös hi-
vatallá vonták össze a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium Iskolaügyi és Művelődés-
ügyi, valamint Egyházügyi Referátusát, s azt a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelő-
dési Minisztérium alá rendelték. Az átszervezett hivatal új neve így hangzott: Iskola-
ügyi és Nemzetművelődési Minisztérium Pozsonyi Referátusa (Referát Ministerstva
školsťv a národné osvety v Bratislavě). A Referátus vált Szlovákiában (Felvidéken és
Ruténföldön) az oktatásügyi tárca legmagasabb fórumává. Rendeletei, határozatai
és döntései egyenértékűek voltak a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisz-
térium által kibocsátott ilyen jellegű intézkedésekkel. A Pozsonyi Referátus határo-
zatai ellen egyedüli fellebbezési fórumként csak a prágai Legfelsőbb Közigazgatási
Bíróság jöhetett számításba.

A következő években is sorozatban születtek azok a jogszabályok, amelyeknek
kimondottan unifikációs jellegük volt, vagyis Szlovákiának még az impériumváltás
előtti magyar időkből örökölt iskolarendszerét igyekeztek összhangba hozni a cseh
ország részben fennálló állapotokkal.

Újabb jelentős reformokat léptetett életbe az 1922. évi 226. törvénycikk (1922.
július 13-án fogadták el, és augusztus 21-én hirdették ki), amely a szlovákiai „nem-
zeti iskolák” kategóriájába tartozó elemi iskolai oktatást lett volna hivatott átalakí-
tani a cseh ország részben meghonosodott minta szerint. A 226/1922. sz. törvény
(közismert nevén egyszerűen csak kis iskolatörvény – malý školský zákon) alapgon-
dolata: a köztársasági polgár demokratikus szellemben való nevelése. E célból a
népoktatási intézetek (elemi és polgári iskolák) tananyagát új tantárggyal bővítették
ki, nevezetesen az államismerettel kapcsolatos állampolgári neveléssel. Ez magá-
ban foglalta a csehszlovák állam gazdasági, kulturális és politikai berendezésének
és viszonyainak, nemkülönben a polgári jogoknak és kötelességeknek ismeretét.
Ezért a tankönyvek átdolgozása, az iskolai felügyelet átszervezése és szigorítása
vált szükségessé, továbbá rendes tantárgyak közé sorolta a csehszlovák nyelvet,
amennyiben ez még – mint az iskola tanítási nyelve – nem szerepelt.⁴

A törvény maximálta az egy osztályteremben oktatható gyermekek létszámát. Az
elemi népiskolák vonatkozásában az osztályonkénti maximális gyermeklétszámot az
1922/1923-as tanévvel kezdődően s az 1926/1927-es tanévvel bezárólag 80 fő-
ben állapította meg, majd az 1927/1928-as tanévtől ennek a számnak 65–70, az
1932/1933-as tanévtől pedig 50–60 (50 fő az egyosztályos iskolákban) főre kellett
csökkennie. A *polgári iskolák* maximális osztályonkénti gyermeklétszámát ugyan-
csak 80, 70 és 60 főben állapította meg, az elemi népiskolákéival azonos csökken-
tési időhatárok szerint. Ha a tanulók száma valamelyik osztályban a legmagasabb
számot túllépte, ideiglenesen párhuzamos osztályt kellett létesíteni. Am ha az ide-
iglenes párhuzamos osztály három évig fennállt, akkor állandósították.

A törvény leglényegesebb intézkedése az volt, hogy az ország egész területére
vonatkozóan kimondta a *nyolcéves általános tankötelezettséget*, illetve a volt ma-

gyar területek hatosztályos elemi népiskoláinak nyolc évfolyamos „mindennapi” iskolákká való bővítésének elvét. Az iskolalátogatást illetően semmilyen könnyítésnek nem volt helye. Mivel azonban nyilvánvaló volt, hogy e törvény végrehajtására Szlovákiában a szűkös iskolai kapacitás miatt, illetve megfelelő számú képesített tanerő hiányában csak fokozatosan kerülhet sor, a törvény úgy rendelkezett, hogy a nyolcéves „mindennapi” tankötelezettséget itt csak öt év türelmi időn belül, vagyis legkésőbb az 1927/1928-as tanév megkezdéséig kell életbe léptetni.

Az elemi és polgári iskolák esetében továbbképző iskolákat vagy tanfolyamokat kellett létesíteni a 14–16 év közti korban lévő ifjúság számára, s ezek látogatása kötelező volt, amennyiben ezen ifjúság ipari és kereskedelmi továbbképző iskolákban, mezőgazdasági, népoktatási iskolákban vagy egyéb felsőbb, illetve szakmai szakiskolákban nem képezi tovább magát. Tekintettel arra, hogy Csehszlovákia az elemi iskolai tanulók nagy része középiskolákban vagy különböző szakiskolákban tanult tovább, alig volt elemi iskola, melyben a hetedik és nyolcadik évfolyam tanulójának száma az egy osztály tanulójának maximális létszámát elérte. Sőt, ritka volt az elemi iskola hatodik osztálya is. Csehszlovákia tehát az elemi iskolai tanfolyam tulajdonképpen a hatodik osztállyal végződik. Morvaországban és Sziléziában is csak 20 elemi iskola van (1928), melyben hetedik osztályt és csak egy volt, ahol a nyolcadik iskolai osztályt meg lehetett nyitni. Szlovénia és Kárpátalján a hetedik és nyolcadik elemi iskolai osztály megnyitása különösen az egyházi iskolák létét fenyegette, mivel az egyházak az anyagi eszközök hiányában új terhet nem bírtak el.

A tanítók és tanítónők fiúkat és leányokat minden fokú és nemű elemi és polgári iskolában taníthattak, ám a pedagógusi állások felét tanítóknak, másik felét pedig a tanítónőknek kellett betölteniük.

A kis iskolatörvény megalkotása után az elemi és polgári népiskolák vonatkozásában egyelőre nem történt semmilyen lényegesebb változás. A törvény hatékonyságát és egységes értelmezését elősegítendő került sor 1925. április 4-én a 64/1925. sz. kormányrendelet kibocsátására, amely azonban csakis az elemi népiskolákra vonatkozott, a polgári iskolákat nem érintette. A kormányrendelet pontosította a kötelező és fakultatív tantárgyak oktatásának szabályait, meghatározta az iskolaorvosok munkakörét és kötelezéseit, szabályozta az iskolai vallásoktatást, részletekbe menően megszabta az új iskolai osztályok megnyitásának, illetve a már létezők megszüntetésének feltételeit, valamint leszögezte a nyolc évig tartó kötelező tankötelezettség tényét, és felsorolta annak alkalmazható változatait.

A kormányrendeletnek formális szempontból nem volt semmilyen nemzeti töltete, elvégre annak mindegyik rendelkezése egyformán vonatkozott a Csehszlovák Köztársaság valamennyi elemi népiskolájára. A jogszabály 10–15. §-ai rögzítették viszont az új iskolai osztályok megnyitásának, illetve a már létezők megszüntetésének feltételeit, s a paragrafusok közvetve már több buktatót is rejtettek magukban, amelyek rosszindulatú alkalmazása negatívan befolyásolhatta a magyar nyelvű oktatás helyzetét.

Ugyancsak a 226/1922. sz. kis iskolatörvény folyamaként született meg 1925. június 18-án a 137/1925. sz. kormányrendelet, amely a polgári iskolákat lett volna hivatott szervezetileg hozzáigazítani a cseh országrészek ilyen típusú iskoláihoz. *A kormányrendelet leglényegesebb módosító intézkedése abból állt, hogy a szlovákiai polgári iskolákat az 1925/1926-os tanévvél kezdődően háromévfolyamos tanin-*

tézettké (a csehországi minta szerint) változtatta, amelybe azonban a tanulók már nem az elemi népiskola negyedik, hanem csak az ötödik évfolyamának elvégzése után iratkozhattak be. A kormányrendelet viszont azt is kimondta, hogy az új típusú polgári iskolák igazgatói kellő érdeklődés esetén negyedik osztályként egy további egyéves tanfolyamot is beiktathatnak saját tanrendjükbe, de csak abban az esetben, azt a helyi viszonyok indokoltá teszik, illetve ha ennek meg van az iskolafenn tartó részéről a költségvetési fedezete.

A magyar oktatásügy egyik fontos mozzanata volt a *szlovák nyelv kötelező tantárgyként való bevezetése* Szlovákia magyar tannyelvű iskoláiban. A *Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevelének 131. §-a világosan kimondta, hogy az államnyelv oktatása a nemzeti kisebbségek iskoláiban is kötelezővé tehető.* A pozsonyi Iskolaügyi Referátus ennek megfelelően már 1921. január 27-én kelt 2698/I. sz. határozata értelmében Szlovákiában az 1921/1922-es tanévtől valamennyi kisebbségi (magyar, rutén és német tannyelvű) iskolában bevezetendő volt a szlovák nyelv kötelező oktatása. Az idézett határozat mindjárt az első mondatában leszögezte, hogy *a szlovák nyelv már mindegyik közép- és polgári iskolában ott van a kötelező tantárgyak sorában, bár tanítása igencsak nagy nehézségekkel jár, mivel a magyar, rutén és német iskolák tanulói vagy egyáltalán nem beszélik ezt a nyelvet, vagy csak nagyon hiányosan.* Az idézett referátusi határozat az 1879: XVIII. tc. 4. §-ra való hivatkozással kimondta, hogy a soron következő 1921/1922-es tanévtől Szlovákia valamennyi *nem szlovák* (tehát magyar, rutén és német) *tannyelvű elemi népiskolájában heti 3-3 órában tanítandó a szlovák nyelv.* Vagyis az oly sokat szidalmazott magyar törvényt a politikai helyzet módosulása után a hatalom már a saját javára igyekezett alkalmazni. Annak idején ugyanis az 1879: XVIII. tc. rendelte el, hogy Magyarországon a nem magyar tannyelvű népoktatási tanintézetekben kötelező a magyar nyelv oktatása. A *szlovák nyelv kötelező oktatásának bevezetéséről hozott határozat egyformán vonatkozott mind az állami, mind a nem állami elemi népiskolákra.* Az Iskolaügyi Referátus végül a határozat utolsó mondatában felhívta a tanfelügyelőségek figyelmét, hogy ezen a téren haladéktalanul tegyék meg a szükséges intézkedéseket.

A pozsonyi Iskolaügyi Referátus 1921. augusztus 20-án fogadta el *a szlovák nyelv tanításának kerettantervét*, s azt a hivatalos közlöny szeptember 1-jei számában hozták az iskolák tudomására. „Minden iskola igazgatósága tartozik ezen tervet részletesen (amennyiben lehetséges, tanórákra beosztva) kidolgozni, s folyó év szeptember végéig az illetékes tanfelügyelőségnek jóváhagyás céljából előterjeszteni” – utasította a pozsonyi Iskolaügyi Referátus a magyar elemi iskolák igazgatóit. A kerettanterv értelmében a szlovák nyelv az elemi népiskola második évfolyamától vált kötelező tantárggyá. A kötelező szlovák nyelvoktatás hivatalosan megfogalmazott célkitűzése az volt, hogy „minden csehszlovák állampolgár elsajátítsa a nyelvet”.

A szlovák nyelv oktatása a Szlovákia magyar tannyelvű elemi iskoláiban azonban a tanügyi hatóságok minden igyekezete ellenére csak nagyon vontatottan indult be a tanévben. A magyar tanítótság túlnyomó többsége ugyanis semmilyen szlovák nyelvi ismerettel nem rendelkezett. Tankönyvek sem álltak az iskolák rendelkezésére, így egyáltalán nem meglepő, hogy a színmagyar környezetben az éppen csak a szlovák nyelv alapjaival ismerkedő magyar tanítók többsége gyakorlatilag tehetetlen volt

e nyelv terén. Az első „vezérfonal” a szlovák nyelv tanításához ugyan már 1921-ben megjelent a magyar elemi népiskolák tanítói számára. De Wessely Lajos *Bevezetés a szlovák nyelv tanításába* című könyvecskéje csak néhány egyszerű szlovák nyelvű mintaleckét tartalmazott egy rövid szótári résszel, a függelékben pedig a szlovák nyelvtan vázlatos áttekintésével.

Bár a magyar tannyelvű polgári, valamint közép- és szakiskolákban a szlovák nyelv kötelező tantárgyként való oktatását már az 1921/1922-es tanév folyamán mindenütt bevezették, az illetékesek ennek ellenére úgy látták jónak, hogy külön törvény is szabályozza az államnyelv oktatásának kérdését a köztársaság valamennyi kisebbségi (nem „csehszlovák” tannyelvű) középiskolai és tanítóképző tanintézetében. Az 1923. június 8-án elfogadott 137/1923. sz. törvény ezért ismételten kimondta, hogy *az 1923/1924-es tanévtől az államnyelv kötelező tantárgy a köztársaság valamennyi ilyen jellegű tanintézetében. Az idézett törvény viszonyt azt is kimondta, hogy a „csehszlovák” tannyelvű középiskolákban is bevezethető a nemzeti kisebbségek nyelvének oktatása, akár kötelező, akár fakultatív tantárgy formájában.* Ennek elrendelése az iskolaügyi és nemzetművelődési miniszter jogkörébe tartozik. Erre azonban Szlovákia egyetlen „csehszlovák” tannyelvű tanintézetében sem került sor.

A hatalom a magyar iskolákban működő tanítókat (mint minden közhivatalnokot) állami hűségeskü letételére kötelezte. Ennek kötelező voltát az 1919. augusztus 26-án kelt és szeptember 2-án kihirdetett, *az elemi és polgári iskolák tanítóságának szolgálati esküjéről* szóló 495/1919. sz. kormányrendelet mondta ki, amely az eskü szövegét és az eskütétel módját is meghatározta. A magyar pedagógusok nagy többsége azonban egyszerűen megtagadta a „szolgálati eskü” letételét. Arra hivatkoztak, hogy mivel az elszakított területek sorsa-mértéke még nem tekinthető véglegesnek, a tőlük megkövetelt eskü is megalapozatlan és törvénytelen. E kérdés azonban továbbra is napirenden maradt. Magának a hatalomnak a magatartása és eljárása sem volt egységes és következetes ebben a vonatkozásban. Ezzel a kérdéssel a Nemzetgyűlés is kénytelen volt végül foglalkozni, és 1920. február 12-én megalkotta a 103/1920. sz. törvényt, amely közzététele napján, 1920. február 25-én vált hatályossá. A törvény értelmében mindazok az elemi és polgári iskolai tanítók, akik az 1919. augusztus 26-án kelt 495/1919. sz. kormányrendelet értelmében nem tették le az előírt szolgálati esküt, *egy hónapon belül kötelesek voltak megtenni azt.* Az idézett törvényben előírt fogadalom szövege csaknem azonos volt a 495/1919. sz. kormányrendelet által megállapított eskü szövegével, azzal az eltéréssel, hogy amíg az előző kormányrendeletben ún. szolgálati esküről (služební přísaha) volt szó, addig az új törvény – valamivel enyhébb a fogalmazásban – csak szolgálati fogadalomról (služební slib) beszélt. Tény viszont, hogy a törvény szövege már konkrét büntető szankciót is tartalmazott, amennyiben kimondta, hogy *aki nem jelentkezik időben fogadalomtételre, elveszíti állását és mindenféle jogigényét a fizetésre, nyugdíjra és végkielégítésre mind saját személye, mind családja számára.*

A magyar nemzetiségű tanítók azonban továbbra is vonakodtak bármiféle államiloyalitási kinyilatkozás megtételétől, és így tömegesen fosztották meg magukat hivatásuk gyakorlásának lehetőségétől. Egy részük folyamatosan áttelepült, esetenként elmenekült vagy a kiutasítási parancsnak engedelmeskedve távozott Magyarországra területére, a helyben maradtak pedig kénytelenek voltak pályát változtatni.

A szlovenszkói és a kárpátaljai elemi és polgári iskoláknál alkalmazott tanerők, akik legkésőbb 1918. december 31-ig valamelyik magyar képzőben nyertek oklevelet, az 1920. évi 276. tc. szerint csak akkor alkalmazhatók, ha legkésőbb 1923. december 31-ig a csehszlovák nyelvből és a honismeretből speciális (nosztrifikációs) vizsgát tettek.

Az állami tanítók (elemi, polgári) fizetését az 1919. évi 274. tc. rendezte, mely szerint a tanítók fizetése a többi állami alkalmazott fizetésével volt egyenlő, és a legalsó fokon a XI. rangosztállyal kezdődött. Az előléptetés a XI., X., IX. osztályban háromévenként, a többi osztályokban négyévenként történt. A teljes szolgálati idő 35 év. A községi vagy felekezeti iskoláknál működő tanerők állami segílyt kaptak, amely fizetésüket az állami tanítók fizetésének színvonalára emelte, de csak azokat, akiknek magatartását és működését az állami tanfelügyelő közegek kifogástalannak minősítették, ellenkező esetben a már élvezett segílyt is megvonhatták. Az államilag segílyezett iskolák tanítói megkapták segílyképpen azt a különbözetet, amely fizetésük és az állami alkalmazottak fizetése közt volt.

Az 1920. évi március 26-án kelt 181. számú kormányrendelet a törvényt a szlovenszkói és az 1923. évi február 8-án kiadott 25. szám alatti kormányrendelet a törvényt a Ruténföldön működő iskolákra is kiterjeszti.

A népoktatás fejlesztése körül a történelmi országrészben három társadalmi szervezet szerzett magának érdemeket. Nevezetesen a cseh U. M. S. (Központi Iskolai Matica), a német Kulturverband és a lengyel Macierz. Ezeknek az egyesületeknek a működése főképpen olyan vidékekre terjedt ki, ahol az ott lakó nemzeti kisebbség segítése és megóvása vált szükségessé, hogy be ne olvadjon a többségbe. Itt aztán az illető egyesületek állítottak és tartottak fenn iskolákat. 1927-ben az U. M. S. 286, a Kulturverband pedig 100 ilyen elemi iskolát tartott fenn.

A szlovák kultúrpolitika ezzel szemben főleg három dologra törekedett: 1. a városok magyar és idegen jellegének az eltüntetésére; 2. a határszéli és szórványban élő szlovákok gazdasági és kulturális megsegítésére, 3. a szlovák nemzeti vagy állami szempontból fontos kisebbségi vidékek elszlovákosítására. Az ennek szellemében tevékenykedő *Slovenska liga* (a Ligáról részletesebben lásd a 2. 4. pontot) 1936. február 9-én a következő határozatokat hozta: 1. az osztályok tanulóinak maximális létszámáról (50–60) szóló 226/22. 5. §. törvény ne vonatkozzék a határszéli iskolákra ott, ahol a tanulók nagy része nem bírja a szlovák nyelvet; 2. a magyar többségű falvakban a magyar nyelvet mint nem kötelező tantárgyat tanítsák; 3. a kisebbségi vidékeken az állami és más közalkalmazottak szlovák iskolába küldjék gyermekeiket; 4. a Slovenská liga gondoskodik arról, hogy a szlovák iskolák szegény diáksága ne csak tanszerekkel láttassék el, hanem ruhával is... (Vájlak 1939).

A népoktatási intézetek állapotát az 1927/1928-as tanévben a következő statisztika mutatja (1. táblázat).

Az iskolán kívüli oktatásról az 1918. évi 67. tc. gondoskodik, melynek értelmében az egész Csehszlovák Köztársaság területén „az állampolgári nevelés céljából” díjtalan tanfolyamokat rendeztek. Ezért minden nagyobb vidéki központban a közművelődési egyesületek kiküldötteiből s más szakképzett egyénekből külön kollégiumok létesültek, melyek valamennyi körzeti községben tanfolyamokat rendeztek. Az 1919. évi 430. tc. pedig elrendelte, hogy minden politikai község köteles népkönyvtárt létesíteni. Csehországban, Morvaországban és Sziléziában 1928-ban 11 638

ilyen népkönyvtár volt (3 682 410 kötettel), Szlovenszón 3451 és Ruténföldön (Kárpátalján) 271. ⁵

1. táblázat. Népoktatási intézetek Csehszlovákiában 1927–1928

Az oktatás nyelve	Az iskolák száma	A tanulók létszáma	A tanítók létszáma
Elemi iskolák			
csehszlovák	9 544	955 916	23 714
kisorosz (ruszin)	500	62 714	800
német	3 202	299 869	7 908
magyar	789	14 417	1 409
lengyel	76	9 005	239
román	2	295	4
héber	5	293	10
többnyelvű	74	20 483	5 600
Polgári iskola			
csehszlovák	1 274	206 528	5 600
kisorosz (ruszin)	8	1 532	43
német	406	55 894	1 536
magyar	14	1 763	46
lengyel	3	539	15
többnyelvű	17	5 362	144

Megjegyzés: Az óvodák és bölcsődék száma az egész köztársaságban 1585 (Csehországban 763, Morvaországban és Sziléziában 655, Szlovenszón 127, Ruténföldön [Kárpátalján] 40) volt.

Az elemi és polgári iskolai tanítók képesítéséről az 1920. évi 276. tc. intézkedett. Eszerint az elemi iskolai tanítóképzés 65 tanítóképzőben történik (ezek közül 46 állami), melyekben a tannyelv a csehszlovák, illetőleg a cseh, mert a tanárok úgyszólván kivétel nélkül csehek és ilyenek a tankönyvek is. Van aztán 11 német, 1 lengyel és 4 rutén tannyelvű tanítóképző. A magyaroknak 1927-ig csak egy tanítóképzőjük volt, a pozsonyi Orsolya-zárdában. 1927-ben egy magyar tanítói tanfolyamot szerveztek a pozsonyi magyar középiskolával kapcsolatban. Ennek fenntartási költségei a költségvetésben 28 000 cseh koronával vannak felvéve. Az állami költségvetésbe felvett 55 tanítóképző közül 37 koedukációs intézet.⁶

A kereskedelmi szakoktatás szolgálatában állottak a *kereskedelmi akadémiák* (3 évfolyam), *kereskedelmi középiskolák* (2 évfolyam) és *kereskedelmi továbbképző iskolák*. A kereskedelmi akadémiába felvételi vizsga nélkül kerülhettek be azok a tanulók, akik a középiskola negyedik osztályát jó eredménnyel elvégezték. Azonban olyan tanulók, akik a tanítási nyelvből, matematikából vagy földrajzból csak elégséges tanjegyet kaptak, az illető tantárgyból felvételi vizsgát voltak kötelesek tenni. A negyedik polgári osztályt jeles eredménnyel végzett tanulók a tanítási nyelvből, matematikából és földrajzból szintén felvételi vizsgát tettek. A kereskedelmi iskolába felvehetőek voltak a középiskola negyedik osztályát elégséges eredménnyel vagy a polgári iskola negyedik osztályát jó eredménnyel végzett tanulók. Azonban a tanítási nyelvből, számtanból és földrajzból felvételi vizsgát kellett tenniük. A kereskedelmi továbbképző iskolába a felvételhez az utolsó iskolai bizonyítvány is elégséges volt. Ebben az iskolában a tanítás szeptember 1-jén kezdődött, és két éven át naponta 8-tól 10 óráig tartott. A Csehszlovák Köztársaságban az 1926/1927-es

tanévben összesen 103 kereskedelmi iskola működött. A tanítási nyelvet illetően 62 csehszlovák, 1 rutén (ruszin), 28 német, 5 magyar, 7 vegyes tannyelvű iskola volt. Kereskedelmi továbbképző iskola 68 volt, ebből Csehországban 43, Morvaországban és Sziléziában 15, Szlovenszón 9 és Ruténföldön (Kárpátalján) 1. A tanítási nyelvet illetően 41 csehszlovák, 23 német és 4 magyar.

A *gazdasági tanintézetek* száma az egész köztársaságban 258 volt (ebből 5 rutén tannyelvű). Ipariskola 270 (ebből rutén tannyelvű 5).⁷

Az iskolák feletti főfelügyeletet a *tartományi iskolatanács* gyakorolta, amely egy tanügyi főreferensből, fogalmazói hivatalnokból és beosztott tanfelügyelőkből, tanárokból és tanítókból állt. Csehországban az iskolatanács 23 hivatalnokból, 16 beosztott tanfelügyelőből és 27 beosztott tanárból és tanítóból állt. Ezen kívül volt 5 szakfelügyelő, 34 kerületi rendes és 123 helyettes tanfelügyelő. Morvaországban 14 fogalmazói hivatalnok, ezen kívül beosztva 8 tanfelügyelő és 12 tanító és tanár, továbbá 17 kerületi tanfelügyelő és 13 helyettes tanfelügyelő. Sziléziában 5 fogalmazó, beosztva két kerületi tanfelügyelő, 3 kisegítő és 1 helyettes tanfelügyelő. Szlovenszón és Ruténföldön (Kárpátalján) a főfelügyeletet a Pozsonyban székelő iskolatanács gyakorolja. Van aztán Szlovenszón 54, Ruténföldön 14 tanfelügyelői kerület, melyek felett a tankerületi főfelügyelő és helyettesei állnak.

A csehszlovák középiskoláknak négy típusa van: *klasszikus gimnázium*, *reálgimnázium*, *reform-reálgimnázium* és *reáliskola*. 1919 előtt a Csehszlovák Köztársaság területén a középiskolák száma 117 (az egyházak, községek vagy társulatok által fenntartott iskola) volt. Szlovenszón 30 római katolikus, 12 ág. ev. és 3 görög katolikus, 1 zsidó és 1 városi középiskola volt. E középiskolák száma az államosítás során 71-re, majd 1928-ban 22-re apadt, ezek közül az egész köztársaságban egyházi fennhatóság alatt maradt 11, de Szlovenszón a szerzetesrendek által fenntartott, valamint a királyi katolikus középiskolákat, nemkülönben az érsekújvári városi és vágújhelyi zsidó középiskolákat államosították, csupán a komáromi bencés gimnáziumot hagyták meg, de emellé is egy csehszlovák állami középiskolát állítottak.

Az egyes típusok szerint: *gimnázium* volt Csehországban 13 cseh, 11 német, Morvaországban 4 cseh, 2 német, Sziléziában 1 német és Szlovenszón 2 csehszlovák és 1 magyar. *Reálgimnázium* Csehországban 38 cseh, 14 német, Morvaországban 22 cseh, 6 német, Sziléziában 3 cseh, 1 német, 1 lengyel, Szlovenszón 24 csehszlovák (2 intézetben német és 4 intézetben magyar párhuzamos osztályokkal), Ruténföldön 2 cseh, 4 rutén és 1 magyar. *Reform-gimnázium* Csehországban 20 cseh, 11 német, Morvaországban 11 cseh, 6 német, Sziléziában 3 cseh, 3 német, Szlovenszón 10 csehszlovák, 1 német, Ruténföldön 1 cseh. *Reáliskolák* Csehországban 32 cseh, 10 német, Morvaországban 15 cseh, 7 német, Sziléziában 2 német és Szlovenszón 3 csehszlovák. Ezen kívül működött Csehországban 3 felsőbb reálgimnázium német tannyelvel.⁸

A *középiskolai és tanítóképző intézetek* tanulóinak száma 1928-ban: Csehországban 48 438, Morvaországban 23 952, Sziléziában 4676, Szlovenszón 18 509 és Ruténföldön 2699. Nemzetiség szerint: 68 192 csehszlovák, 21 970 német, 4438 magyar, 1569 zsidó, 1538 rutén (ruszin) és 478 lengyel. E szerint az adatok szerint nem járt minden tanuló olyan intézetbe, ahol anyanyelvén folyt az oktatás.

A Csehszlovák Köztársaságban ebben az időben 3 csehszlovák *tudományegyetem* (Prága, Brünn, Pozsony) és egy német tudományegyetem (Prága) és 2 cseh

(Prága, Brünn), illetve 2 német *műegyetem* működött. A tudományegyetemi hallgatók száma (1927/1928-as tanév) összesen 15 400 fő, ebből 2559 a női hallgató. Nemzetiség szerint: 9669 csehszlovák, 930 rutén (ruszin), 2907 német, 501 magyar, 76 lengyel és 1098 zsidó. A műegyetemi hallgatók száma: 5002 csehszlovák, 1526 rutén, 2603 német, 378 magyar, 72 lengyel, 802 zsidó.⁹ Ezen kívül működött a Husz Jánosról elnevezett evangélikus teológiai fakultás Prágában 151 hallgatóval, valamint a Cirill és Metódról elnevezett teológiai fakultás Olmützben 152 hallgatóval. *Főiskolák* voltak még: bányászati és kohászati főiskola (cseh) Příbramban (268 bányász, 161 kohász), felsőgazdasági és erdészeti főiskola (cseh) Brünnben (114 gazdasz, 167 erdész), gazdasági főiskola (német, a prágai német egyetem fakultása) Detschinben (Děčín), állatorvosi főiskola Brünnben (cseh), képzőművészeti akadémia Prágában (cseh), zeneakadémia, kereskedelmi főiskola Prágában (cseh), és volt még 23 papnevelő intézet 846 teológiai hallgatóval (321 csehszlovák, 66 rutén, 227 német, 81 magyar és 217 zsidó).

A magyar tannyelvű iskolák tankönyvekkel való ellátottsága a húszas évek elején sok kívánnivalót hagyott maga után. Az első magyar tankönyvek 1920-ban láttak napvilágot. A pozsonyi Iskolaügyi Referátus 1921. szeptember 1-jén a hivatalos közlöny magyar mellékletében tette közzé a magyar elemi, valamint a polgári iskolák számára engedélyezett tankönyvek jegyzékét. Az elemi iskolák számára a jegyzék négy új, már megjelent, s néhány megjelenés előtt álló tankönyvről tesz említést. A polgári iskolák számára a szóban forgó jegyzékben ugyancsak négy új tankönyv szerepel. A jegyzék azonban további 40-50 régebbi polgári iskolai tankönyvet is megemlít, mint hivatalosan jóváhagyottat. Ezek mind az impériumváltás előtti időből származtak, ideiglenesen azonban továbbra is érvényben hagyták. A hatalom ezeket a tankönyveket „nemzetpolitikai” szempontból egyelőre megfelelőnek ítélte, annál is inkább, mivel magyar nyelvtankönyvekről, továbbá a vallástan, a matematika, a természetrajz, a fizika, az egészségtan, az ének, valamint a szépírás tantárgyak egykor használatos tankönyveiről van szó. A közzétett tankönyvek jegyzéke a következő figyelmeztetéssel zárult: *A meg nem engedett tankönyvek használata a törvény értelmében fegyelmi vétséget képez.* Ma már természetesen nehéz hitelt érdemlően megállapítani, hogy a magyar elemi és polgári iskolák tanítói mennyire tartották magukat a tanügyi felettesek utasításaihoz a tankönyvhasználat vonatkozásában.

A *Magyar Tanító* című tanügyi szaklap szerkesztőségi vezércikke az 1921/1922-es tanév végén arról panaszkodott, hogy a magyar iskoláknak nincsenek használható, minden kritikát kiálló tankönyvei. A használatban levő néhány új magyar nyelvű tankönyvről a lap szakvéleménye a következő: „Ami van, az minden, csak nem jó tankönyv, még akkor sem az, ha mindjárt rendelet teszi is kötelezővé bevezetését.”

Különösen a történelem oktatása jelentett problémát. A magyar elemi felső osztályai számára az Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztérium 1923 nyarán engedélyezte az első, a Jozef Koreň–Martin Ježo szerzőpáros által írt rendes történelem-tankönyvet. Ez a tankönyv azonban nem csupán a szlovák eredeti szöveghű magyar fordítása volt, hanem azt Banai Tóth Pál komáromi polgári iskolai tanító, a *Magyar Tanító* felelős főszerkesztője magyar vonatkozású anyagrészekkel is kiegészítette. Segédkönyvként a magyar tannyelvű polgári iskolákban is használható volt.

2.2. Tanítóegyesületek (-szövetségek) Kárpátalján

A politikai pártokon kívül a kárpátaljai magyarság számára a két világháború között adottak voltak a társadalmi önszerveződés egyéb lehetőségei, így a pedagógusok számára is. A kárpátaljai magyar nemzetiségű tanítók egy része a *Podkarpatszka Ruszi Általános Magyar Tanítóegyesület*be tömörült, a többség azonban megmaradt a ruszin tanítóegyesületben. A kárpátaljai tanítóegyesület az 1921-ben alakult *Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület* testvérszervezetének volt tekinthető, egyébként nemzeti és valláserkölcsös alapon állt. A pozitív aktivista beállítottságú tanítók szövetsége – *Szlovenszkói és Ruszinszkói Progresszív Magyar Tanítók Szövetsége* – később szervezkedett. 1930. január 2-án alakult meg Pozsonyban, s az előírásoknak megfelelően betervezte az alapszabályait. Ezeket azonban nem hagyták jóvá, így a szövetség megszűnt. Felekezetek szerint is alakultak tanítóegyesületek, amelyeknek külön újságaik voltak (Botlik–Dupka 1991, 28).

A Beregszászon 1928 és 1931 között kiadott *Magyar Iskola* az 1928-ban alakult *Podkarpatszka Ruszi Általános Magyar Tanítóegyesület* havi közlönye volt, s Szerényi Ferdinánd szerkesztette. Anyagából Kormos Gerónek a *Magyar tanítóképzés Podkarpatszka Ruszban* című írása emelkedik ki (1929. 6–8. sz.), amelyben a kárpátaljai magyar tanítóképzést bírálta. Három évvel a *Magyar Iskola* megszűnése után új pedagógiai-tanügyi lap indult Beregszászon: egy kárpátaljai tanító, Czabán Samu adta ki vejevel, Ilku Pállal együtt az *Új Korszakot*. A „csehszlovákiai progresszív magyar tanítók lapja” közel állt a kommunista eszmeiséghez, közzétette a *Nemzetközi Tanítóegyesület* antifasiszta felhívásait, és népszerűsítette a népfrontos mozgalmakat. Czabán Samu a húszas évek közepétől a harmincas évek közepéig egy gyermeklapot – *Jó Barátom* – és egy könyvsorozatot is kiadott *Jó Barátom* *Kis-könyvtára* címmel. Az anyagi nehézségek miatt megszűnt *Jó Barátom* után 1929-ben ugyancsak Beregszászon Varga Imre, Narancsik Imre és Tárnok Gyula szerkesztésében indult a *Baráti Szó*. Ez, bár a református magyar diákságnak a regös-mozgalomhoz és a Sarlóhoz közel álló folyóirata volt, bizonyos jobbratulódást jelent. Míg a *Jó Barátom* épp az anyagi nehézségek miatt szűnt meg, addig az új lapot díjtalanul küldték az érdeklődőknek.

A magyar nemzetiségű középiskolai tanároknak 1937-ig nem volt külön nemzeti-ségi egyesületük. Ekkor alakult meg a *Szlovákiai Magyar Tanáregyesület*, amelynek természetesen kárpátaljai tagjai is voltak.

Az államfordulat utáni első években a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók jelentős része Magyarországon vagy a Prágában, illetve Brünnben meghagyott német egyetemeken folytatta vagy kezdte meg tanulmányait. Csak a húszas évek közepétől, különösen az ún. nosztrifikációs (külföldi oklevél csehszlovákiai elismerése) tilalom elrendelése után válik általánossá a magyar fiatalok körében a csehszlovákiai egyetemek látogatása. Érdekvédelmi szervezetük a Prágában 1925 májusában megalakult *Magyar Akadémikusok Keresztény Köre* (MAKK) volt, amely célul tűzte ki a köztársaság egész területén a magyar egyetemi hallgatók megszervezését. A húszas évek végén létrejöttek az ún. vakációs programú vidéki MAKK-ok is azokban a szlovákiai és kárpátaljai városokban, amelyekből vagy amelyek környékéről az egyetemi hallgatók regrutálódtak, így Ungváron és Beregszászon (Gabóda 2000).

2.3. Tanügyigazgatás (tankerületek)

Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*, a magyarországi tanügyigazgatás első országosan rendelkező dokumentuma Ungvárt az ország kilenc tankerülete egyikének székhelyéül jelöli, királyi főigazgatót azonban sosem kap, hanem a nagyváradi tankerülettel van közös irányítás alatt 1782-ig, amikor II. József a régiót a kassai tankerület fennhatósága alá utalja. Több mint egy évszázadon át ez nem változik lényegesen.

A Csehszlovák Köztársaság öt tartománya a tanügyigazgatás szempontjából nem volt egységes: Cseh- és Morvaországban, valamint Sziléziában a legfőbb hatóságok az országos iskolatanácsok voltak, melyek egy tanügyi főreferensből, fogalmazói hivatalnokból és beosztott tanfelügyelőkkel – tanárokból – és tanítókból állott (vö. 1.2.). Szlovenszko és Kárpátalja esetében ezt a rendszert a pozsonyi, illetve az ungvári iskolareferátus helyettesítette. Ehhez az intézményhez Kárpátalján egy országos és 13 járási tanfelügyelő (inspector) volt beosztva. A másodfokú hatóságok az ungvári országos hivatal, illetve a járási hivatalok voltak. A helyi iskolai igazgatást az állami iskolák mellett kuratóriumok, a községi és felekezeti iskolák mellett pedig iskolaszékek végezték. A kormányzót illetve meg az állami népiskolák, óvodák tanerőinek kinevezési joga, ő bízta meg a népiskolák közvetlen felügyeletével a tanfelügyelői jogkörökkel bíró tanárokat és tanítókat, gyakorolta a nem állami iskolák feletti állami felügyeleti joghatóságot, kinevezte az állami középiskolák, tanítóképző intézetek és szakiskolák tanárait, tanítóit, egyéb alkalmazottait. A mezőgazdasági tanintézetek tanszemélyzetére vonatkozóan a földművelődésügyi minisztériummal egyetértésben járt el. Benyújthatta véleményét a kormánynak azokról a tanerőkről, akiknek a kinevezése nem tartozott hatáskörébe. Nagy hatáskörrel rendelkezett az iskolaügyi adminisztratív kérdésekben is. A tanügyet illető egyéb kérdésekben az iskolareferátus rendelkezett (Moravék 1937, Bacsinszkij 1936, Veres–Popovics 1999, Gabóda 2000).

Az iskolaügy struktúrája és felügyeleti rendszere Kárpátalján 1918–1938 között a következő volt:

- Csehszlovákia iskolaügyi és nemzetművelődési minisztere;
- Kárpátalja iskolaügyi és nemzetművelődési miniszteri referense (Ungvár);
- Kárpátalja első általános iskolai tanügyi felügyelője;
- Országos és járási tanfelügyelőségek.

Kárpátalja, mely Podkarpatska Rusz néven volt ismert, az oktatás irányítása és ellenőrzése céljából 14 tankerületre volt felosztva (2. táblázat). Az állami tisztviselők számára a cseh nyelv ismerete és a cseh állampolgárság kötelező volt. Minden tanfelügyelőség mellett fegyelmi bizottság működött, amelyek vezetője általában a tanügyi vezető volt. A fegyelmi bizottság tagjait viszont a legtekintélyesebb pedagógusokból választották.

Az államfordulat beálltával 1918-tól Kárpátalján a következő oktatási intézményrendszer alakult ki:

- elemi népiskolák (állami, felekezeti és kincstári 1–4. osztályos, 1–6. osztályos elemi iskolák), előkészítő osztályok a gimnáziumok I. osztályába;
- polgári iskolák (1–4. osztályosak);
- gimnáziumok (reál- és humán irányzatúak (I–VIII. osztályosak));

– tanítóképzők (1–4. osztályosak, a polgári iskola vagy a gimnázium IV. osztályát befejezők számára);

– kereskedelmi (középfokú) akadémiák;

– szakiskolák, ipari tanonciskolák és gazdasági iskolák (4 éves oktatási idővel);

– gazdasági tanfolyamok (1, illetve 2 éves oktatási idővel);

– speciális iskolák (ungvári süketnéma intézet, munkácsi vakok intézete).

Főiskolai képzés nem alakult ki Kárpátalján, kivéve a Bazil-rendi papi teológiát, amely Ungváron működött ruszin nyelven, és a görög katolikus egyház számára képezett lelkészeket.

2. táblázat *Körzeti tanfelügyelőségek Kárpátalján 1920–1938*

Tanfelügyelőségek	Központja	Tanügyi vezető
Beregszászi	Beregszász	1920-tól Husznaj Gyula, 1930-tól Ivaskovics Mihály
Huszt	Huszt	1922-től Guljanics Mihály, 1930-tól Kiricsenko Szemen
Ilosvai	Ilosva	1934-ig Luták László, 1935-től Petrasko András
Munkácsi	Munkács	1926-ig Markovics Emanuel, 1926-tól Vasko Iván
Rahói	Rahó	1934-ig Skerpisek Vladimir, 1935-től Kohán Vaszil
Oroszvégi	Oroszvég (ma Munkácshoz tartozik)	1934-ig Antalovszki Vaszil, 1934-től Barcsij Vaszil
Nagyszőlősi	Nagyszőlős	Bartos Adolf
Szolyvai	Szolyva	1928-tól Pallag Iván, 1936-tól Mikita Mihály
Técsői	Técső	1933-ig Márkus Sándor, 1933-tól Maskarinec Vaszil
Ungvári	Ungvár	1937-ig Fedor Stepán, 1937-től Luták Ferenc
Nagy-Bereznai	Nagy-Berezna	1935-ig Ondrej Vladimir, 1935-től Tóth Ondrej
Ökörmezei	Ökörmező	1934-ig Pazuhánics György, 1934-től Surmai Stefán
Cseh és szlovák tanítási nyelvű iskolák tanfelügyelősége	Huszt	1934-ig Jozef Pesina, 1934-től Marek Cestmir
Csehszlovák állami tanfelügyelőség	Ungvár	1930-ig Jozef Geryk, 1930-tól Chapula Lubomir

Az oktatási intézmények államira és felekezetire, vallási jellegüknél fogva pedig római katolikus, görög katolikus, református, héber és zsidó iskolákra oszlottak. Ez főképpen az elemi iskolákra jellemző. Oktatási nyelv szerint pedig cseh, szlovák, ruszin, magyar, német, zsidó és héber iskolák működtek.

Az iskolatípus oktatási nyelve a lakosság nemzetiségének, beadványainak megfelelően lett meghatározva. A város, falu vegyes nemzetiségű összetétele esetében általában kétnyelvű iskolát működtettek párhuzamos osztályok létrehozásával (ez főként a gimnáziumokra jellemző). Erre jó példaként szolgálhatnak a huszti, beregszászi gimnáziumok, a munkácsi kereskedelmi akadémia és tanítóképző. A gimnáziumokban ruszin cseh vagy ruszin–magyar párhuzamos osztályok voltak. Hasonlóképpen több helyen ilyen alapon működtek az elemi iskolák is. Pl. Várpalánkon az 1–6. osztályos elemi iskolában ruszin–sváb párhuzamos osztályok működtek. Hogy bővebb ismereteket szerezzünk az oktatási intézményekről, tekintsük át a tanügyi körzetek statisztikai adatait a csehszlovák éra alatt (Melléklet 1, 1–13. táblázat).

2.4. Óvodák és népiskolák

A húszas évek közepén a csehszlovákiai magyarság belső és külső politikai, társadalmi és kulturális életében új folyamatok voltak beindulóban. Az impériumváltás óta a Csehszlovák Köztársaság politikai és gazdasági élete – a körülményekhez és a lehetőségekhez mérten – viszonylag konszolidáltak volt tekinthető. Az eltelt öthat esztendő folyamán az egységes magyar nemzettudat mellett a felvidéki magyarságban (Szlovenszkón és Ruténföldön) kifejlődőben volt egy sajátos kisebbségi magyar öntudat is. Ekkorra már senkinek nem maradtak illúziói a csehszlovák államhatalomnak a kisebbségekkel szemben alkalmazott diszkriminatív oktatáspolitikáját illetően. A helyzet azonban sem a német, sem a rutén nemzeti közösségek vonatkozásában nem volt annyira elszomorító és veszélyes, mint a magyarság esetében.

A magyar iskolák leépítése és mesterséges visszaszorítása még a magyar nyelvterületen belül is visszafordíthatatlan folyamatnak bizonyult. Az impériumváltás óta állandóan csökkent a magyar tanintézetek, valamint osztályok száma. Új magyar tanintézet vagy tagozat felállítását (esetleg a már megszüntetett visszaállítását) a csehszlovák iskolaügyi hatóságok sehol sem engedélyezték, bármennyire is igényelte azt a lakosság.

A magyar iskolák (legyen szó akár népiskolai tanintézetekről, akár közép- vagy szakiskolákról) mindjárt a húszas évek első felében visszaszorultak a szorosan vett zárt magyar etnikai területre. A magyar lakosságnak azonban itt sem állt rendelkezésre megfelelő számú iskola. A magyarság politikai vezetőinek, nemzetiségpolitikai és oktatásügyi szakembereinek tiltakozó megnyilvánulásai ezen a téren nem sok eredménnyel jártak.

A cseh hivatalos adatok szerint az 1919/1920-as tanévben mindössze 747 magyar tanítási nyelvű iskola volt Szlovenszkón és 117 Ruténföldön, jöllehet a Csehszlovákiához csatolt magyar területeken az 1910. évi adatok szerint a magyar anyanyelvű elemi iskolai tanulók száma 119 652 volt. Az említett magyar iskolák közül mindössze 72 volt állami.

„A magyarság Szlovenszkóban és Ruszinszkóban néhány rövid esztendő leforgása alatt elvesztette régi iskolaállományának túlnyomó részét – állította fel az impériumváltás óta eltelt évek csehszlovák iskolapolitikájának mérlegét Flachbart Ernő, egyik korabeli tanulmányában. – Az elemi oktatás terén legalább 150 iskolával vagyunk megrövidítve. Az a hét középiskola, amelyet a most folyó tanév még meghagyott nekünk, túlságosan kevés egy oly nemzet számára, amely aránylag akkora értelmiséggel bír, mint a magyar” (Flachbart 1935).

Štefan Osuský szlovák delegátus ezzel szemben a legrózsásabb színben tünteti fel a csehszlovákiai kisebbségek kulturális helyzetét a Nemzetek Szövetségének 1921. szeptember 16-i ülésén tartott beszédében. Osuský állítása szerint ugyanis a Csehszlovák Köztársaság a közoktatásügy terén a kisebbségi szerződésben vállalt kötelezettségeit jóval túlhaladó kedvezményekben részesíti a német és magyar kisebbséget. Így a köztársaság területén fennálló 14 748 elemi iskola 30,8%-ában német, illetve magyar a tanítási nyelv, holott a két kisebbség együttvéve a lakosságnak csupán 29%-át teszi ki (*Deuxieme Assemblée de la Société des Nations. Compte rendu provisoire 14-eme séance pléniere.* p. 6.).

Osuský állítása azonban nem állja ki a komoly kritikát: 1. a német (27,5%) és a magyar kisebbség (7,9%) együttvéve nem 29, hanem 35,4%-a Csehszlovákia összlakosságának; 2. a volt magyar területen élő magyar kisebbségnek Szlovénzskón, mint fentebb láttuk, 747, a Ruténföldön pedig ugyancsak cseh adatok szerint 117 magyar nyelvű népiskolája van. Összesen tehát 864 magyar elemi iskolája van Csehszlovákiában, holott arányszámához viszonyítva a magyarságnak 1000-nél jóval több elemi iskolához volt joga.

Ennek ellenére Vavro Šrobár iskolaügyi miniszter 1922 szeptemberében cinikusan azt nyilatkozta a sajtónak, hogy „a szlovákiai magyarok minden próbálkozása fölösleges, elvégre van elegendő iskolájuk... A magyarság tanulja meg az állam nyelvét, ha boldogulni akar, ahogy a zsidók megtanulták mindig annak az államnak a nyelvét, amelyben laktak, hogy boldogulni tudjanak” (Popély 1998, 26). (Nyilvánvalóan a miniszter azonos kritériumok alapján értékelte a különböző országok kisebb-nagyobb bevándorolt zsidó diaszpóráját, valamint az erőszakkal feldarabolt magyar államtest idegen államokhoz átcsatolt területeinek magyar lakosságát.)

Anton Štefánek ugyancsak így ítélte meg a magyarság iskolaügyi panaszait. Ne ki is az volt a véleménye, hogy ezek a panaszok csak demagóg hangulatkeltések. Szerinte a magyarok panaszkodása „kiszámított hazudozás a külföldi nyilvánosság félrevezetésére”. Ő is azt vallotta, hogy Szlovákiában a magyaroknak minden téren elegendő iskolájuk van (Popély 1998, 26).

A szlovákiai magyar elemi népiskolákra vonatkozóan az 1921/1922-es tanévről rendelkezünk az első hiteles és megbízható statisztikai kimutatásokkal. A prágai Állami Statisztikai Hivatal felmérése szerint ebben a tanévben – az adatrögzítés időpontja 1921. december 31-e volt – Szlovákiában összesen 727 magyar tannyelvű elemi népiskola működött, amelyeket az ismétlőtagozatok tanulóival együtt 101 268 gyermek látogatott. Az elemi népiskolák zöme felekezeti iskola volt. Az összesen 616 felekezeti iskolából 354 volt római katolikus, 11 görög katolikus, 192 református, 29 evangélikus, 30 pedig zsidó iskola. A 111 nem felekezeti elemi népiskolából 75 volt állami, 32 közösségi, 4 pedig a magániskola. A fentiekén kívül volt még néhány összevont, magyar párhuzamos osztályokkal is rendelkező „vegyes” iskola. Az ilyenekből nyolc volt szlovák–magyar tannyelvű (2 állami, 1 római katolikus, 1 evangélikus, 2 református, 2 magániskola). A 727 magyar tannyelvű elemi népiskolában 1921. december 31-én összesen 1336 tanító volt alkalmazásban (*Národní školy v republice Československé dle stavu 31. prosince 1921. Československá statistika. Svazek 6. Praha, 1923*).

Mindent egybevetve: a felvidéki magyarságnak (így Kárpátaljának is) 31%-kal volt kevesebb iskolája, mint amennyi a népszámlálási adatok szerint megillette volna (Botlik–Dupka 1991, 33). A 189/1919. számú törvény (vö. 2.2.) magyar elemi iskolák létesítését mindenütt lehetővé tette, ahol legalább 40 magyar anyanyelvű tanköteles gyermek élt, ennek ellenére az 1936/1937-es tanévben húsz olyan kárpátaljai községben, ahol a magyarság száma meghaladta a kétszázat, s legalább negyven magyar tanköteles gyermek volt, magyar iskola egyáltalán nem létezett. Ezzel szemben Kárpátalján több mint ötven olyan, túlnyomóan magyar településen létesítettek ún. „csehszlovák” iskolát, ahol a csehek, illetve szlovákok száma nem érte el a kétszázat. Így például Tiszacsomán 23, Benén 31, Macsolán 44 cseh kedvéért létesítettek csehszlovák iskolát. A magyar iskolák túlnyomó része, csaknem 90%-a felekezeti és községi jellegű volt, ezzel szemben a csehszlovák iskolák több mint

40%-a állami iskola volt (Bagu 1996). Az iskolák így magyar kézben működtek, ami biztosította bennük a magyar nevelés lehetőségét. A tulajdonosok azonban nem rendelkeztek elég tőkével, vagyonnal, így a szükséges iskolafejlesztést nem tudták megvalósítani, ami a magyar iskolák sorvadásához vezetett. Ugyanakkor a cseh iskolákat állami költségen építették mind a városokban, mind a falvakban. Falu helyen, ha kellett, 10-15 csendőr vagy tisztviselő gyermekének új iskolát építettek. Így történt többek között Gúton, Mezőkaszonyban, Újlakon, valamint Munkácson, Ungváron és másutt. Ezekben az iskolákban ingyenes volt a fűtés, a tanszerellátás, a ruha (sőt sok helyütt az étkezés is), ingyenesek voltak a tankönyvek. Az esetek többségében az ilyen falusi iskolákban mindössze 15-18 gyerek tanult. Ennek ellenére fenntartották őket.

A Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának tizedik évében Szlovákia oktatásügyének felelős intézői és szervezői már megelégedéssel nyugtázhatták a szlovák elem soha nem látott mértékű előretörését mind politikai, mind gazdasági, mind pedig kulturális téren, de mégis leginkább az etnikai arányok változásában. Az 1918 őszétől eltelt tíz esztendőben a szlovák iskolaügy fejlődése ugrásszerű volt, persze nem is annyira minőség, mint inkább mennyiségi vonatkozásában. A szlovákság „önrealizálása” azonban a harsány magyarellenesség jegyében zajlott. A magyarellenes iskolapolitika valamennyi iskolatípus vonatkozásában (mind az állami, mind pedig az egyházi oktatásügyi szervek tevékenységében) kézzelfoghatóan kimutatható. Valamennyiükön túltett azonban ezen a téren a militánsan magyarellenes társadalmi szervezet, a *Szlovák Liga* (Slovenská liga), amely méltán vált hírhedtté agresszív nacionalizmusával. A Szlovák Liga az iskolai szlovákosítást tekintette egyik fő feladatának, és lelkesen ki is vette részét annak gyakorlati megvalósításából.

A Szlovák Liga 1920. október 22-én alakult meg Pozsonyban a szlovák értelmiség legradikálisabb, „mélynemzeti” rétegének közreműködésével. Spiritusz rektora a kemény elvi magyarellenes álláspontjáról híres Ignác Gessay volt. A szervezet első elnökévé az ugyancsak szélsőségesen magyarellenes, de mindamellett „csehszlovák” orientáltságú Vavro Šrobárt választották meg. E társadalmi szervezet hivatalosan bevallott célkitűzése az volt, hogy a Felvidék magyarok és németek által lakott vidékein szlovák iskolákat, illetve óvodákat létesítsen és tartson fenn, hogy ezáltal úgymond megővja a szórványban élő szlovákok gyermekeit a nem szlovák elembe való beolvadás veszélyétől.

A jelzett feladat a Szlovák Liga Iskolaügyi Maticájának (Školská matica Slovenskej ligy) kötelessége lett, s így természetesen ez a szakosztály vált a szervezet legfontosabb részlegévé. „Nagyon is szükséges volt e Maticának a megalakítása – írta erről a köztársaság fennállásának tizedik évében Ignác Gašparik pozsonyi járási tanfelügyelő –, mivel a szlovák gyermek a nyelvhatáron a Csehszlovák Köztársaságban is ki van téve az elmagyarosítás veszélyének. A Szlovák Liga Iskolaügyi Maticája Szlovákiában mindenütt kisebbségi iskolákat [értsd: nem „csehszlovák” etnikumon belül alapított államnyelvű iskolákat] hoz létre, ahol magyar többség van, a szlovákok pedig kisebbségben vannak, és ahol a szlovák, valamint a szlovák származású gyermekek továbbra is magyarosodnak és elnemzetietlenednek” (Popély 1998, 37).

A Szlovák Liga a magyar községekben gyakran már négy-öt „csehszlovák” telep vagy állami alkalmazott (csendőr, pénzügyőr, vasutas, jegyző stb.) család gyermeke számára megszervezte a szlovák iskolát. A tanítás díszes, modernül felsze-

relt iskolákban többnyire csak néhány szlovák gyermekkel indult be. A Liga-iskolák tanulóit a legtöbb helyen ingyen látták el tankönyvekkel, sok esetben ruházattal is, biztosították számukra az ingyenes iskolai étkeztetést (lásd fentebb). Az anyagi előnyök és a látványos propaganda a szegényebb sorsú (vagy megalkuvóbb) magyarok közül is természetesen számos családot megszédített, és így az évek múlásával a Liga-iskolák működése és térnyerése rendszerint a magyar iskolák gyengülését, sok esetben megszűnését okozta.

A csehek oktatáspolitikájának kihívó vonása: az oktatás államosítására való törekvés. Ez a nemzeti kisebbségre nézve súlyos veszedelemet jelentett, mert a felekezeti iskolákban a fenntartók maguk állapíthatták meg a tanítás nyelvét, az államosítás pedig a legtöbb esetben ennek a maguk által választott tannyelvnek a megváltoztatásával járt. Az államosítást a cseh kormány a felekezeti oktató személyzet gazdasági kényszerhelyzetének kihasználásával igyekezett megvalósítani. Több helyütt beszüntették, illetve nem rendszeresen folyósították a községi és felekezeti tanítók államsegélyének fizetését azzal a világos célzattal, hogy a tanítóság anyagi okokból maga szorgalmazza a felekezeti iskolák államosítását.

A felekezeti iskolák megszűnését, illetve államosítását jól mutatja a tanfelügyelőségek összevont statisztikai adatai (3. táblázat).

A táblázatból kitűnik, hogy az állami elemi iskolák száma a csehszlovák fennhatóság alatt több mint kétszeresére növekedett, súlyos veszteség érte viszont a munkácsi püspökség (görög katolikus) iskolahálózatát. Az egyházmegye 1918-ban 384 elemi népiskolát tartott fenn, a csehszlovák uralom alatt csaknem valamennyit bezárták, 1936-ban már csak 19 működött. Ennek oka, hogy az egyházközösségek a saját erejükből nem tudták fenntartani, a csehszlovák állam viszont nemcsak hogy nem támogatta, de üldözte is azokat, mert nem tartotta kívánatosnak a váláserkölcsi nevelést, és mert attól tartott, hogy a görög katolikus népiskolák ápolni fogják a magyar kapcsolatokat (Bonkáló 1940).

3. táblázat. *A tanfelügyelőségek összevont statisztikai adatai, 1920–1938*

Tanév	Iskolatípus	Állami	Görög kat.	Római kat.	Evangélikus, református	Kincstári	Zsidó	Héber	Vegyes
1920/1921	polgári elemi óvoda	7 240 51	1 164	20 2	44	21			3
1930/1931	polgári elemi óvoda	17 361 57	78 2	22 3	39	8	1	1	5
1937/1938	polgári elemi óvoda	20 499 93	1 19 2	17 3	31	17		2	2 1

Megjegyzés: A táblázat nem tartalmazza a csehszlovák tannyelvű iskolák tanfelügyelőségének (Melléklet 1., 13. táblázat) adatait.

A kárpátaljai reformátusok (tiszántúli egyházkerület) ugyanakkor keményen ellenálltak a csehszlovák állam támadásainak, felekezeti iskoláik száma alig csökkent, sőt a református tanítók számát a hihetetlen nehézségek közepette is növelni tudták.

Hogy az államosított iskolákban milyen mértékben helyezik a pedagógiai és higiénikus követelmények fölé a kisebbségek ellen irányuló nacionalista szempontokat, az kitűnik abból a tényből, hogy a magyar (és a ruszin) tanítási nyelvű iskolák a „csehszlovák” iskolákhoz képest túl vannak zsúfolva. Akadtak olyan magyar iskolák,

például Beregszászon, ahol 200 gyermeket egy tanteremben zsúfoltak össze. A magyar párhuzamos tagozatoknak gyakran ugyanazokban a tantermekben kellett tanulniuk, mint a csehszlovák tagozatoknak, ezért délutáni oktatásra fogták őket, míg a „csehszlovák” tanulók délelőtt jártak iskolába. A hegyvidéken egyszerű csűrökben tanítottak vagy jobbik esetben bérelt parasztszobákban.

Az 1931/1932-es tanévben Szlovákiában összesen 709 tisztán magyar tanítási nyelvű elemi népiskola volt 1478 osztállyal és 83 568 tanulóval. A jelzett tanévben azonban 72 magyar tannyelvű ismétlődő elemi iskola is működött még, összesen 646 tanulóval. Az elemi népiskolák nagy része felekezeti iskola volt. A 736 magyar tannyelvű iskolából (ebben az esetben ide számoljuk a szlovák iskolák magyar tagozatait is) 74 volt állami, 77 községi, 585 pedig felekezeti népiskola. A felekezeti népiskolából 340 volt római katolikus, 189 református, 28 evangélikus, 10 görög katolikus, 18 pedig zsidó hitközségi iskola (Popély 1998, 38). Az 1931. évi statisztikai kimutatás szerint Kárpátalja elemi iskolái közül 101 volt magyar tannyelvű 283 osztállyal és 16 515 tanulóval (Kárpátalján ebben az évben 112 484 iskolás volt) (Veres–Popovics 1999). Ez egy osztályban 58,3-es átlaglétszámoknak felel meg az országos 51,5-es és a ruszin tannyelvű osztályokban található 53,9-es átlaggal szemben.

A magyar osztályokban oktató tanítókra egyenként 67,6 gyerek jut (Veres–Popovics 1999) (4. táblázat).

4. táblázat. *Az elemi iskolák tanítóinak száma nemzetiségi jelleg szerint (Forrás: Veres–Popovics 1999, 1)*

Év	Ruszinok	Csehek	Németek	Magyarok	Zsidók
1920	563	62	7	212	19
1930	1276	498	32	244	78

A kárpátaljai oktatásügyet és iskolahálózatot elemezve nem érdektelen áttekinteni, hogyan alakult mindez az 1919-es impériumváltás után a mai közigazgatásnak megfelelő négy járás (a Beregszászi, a Munkácsi, a Nagyszőlősi és az Ungvári) településeire vonatkoztatva. A 5. táblázatban közölt adatok valóban tükrözik vissza a korabeli helyzetet.

5. táblázat. *A magyar települések iskolahálózata*

Település 1.	Iskolatípus, tannyelv 2.	Osztály 3.	Tanító 4.
Beregszászi járás			
Alsóremete	református népiskola		
Asztély	református elemi	2	
Badaló	állami magyar népiskola	4	
Balazsér	állami vegyes népiskola	2 magyar 2 ruszin	
Bátyú	állami magyar népiskola cseh állami elemi cseh polgári	6 5 2	
Bene	állami magyar népiskola	4	
Beregdeda	református magyar elemi görög katolikus elemi	1 1	

1.	2.	3.	4.
Beregsom	állami magyar népiskola református elemi	2 1	
Bulcsu	állami magyar elemi	4	4
Beregszászvéghardó	állami magyar elemi	4	5
Beregújfalu	állami vegyes elemi református elemi	5 ruszin és magyar párhuzamos 2	
Bótrágy	állami magyar elemi állami cseh elemi	4 4	5 4
Csetfalva	községi magyar népiskola	2	
Csonkapapi	református népiskola	2	
Gát	állami vegyes népiskola	Magyar–ruszin	
Gút	állami magyar elemi református népiskola		
Halábor	református magyar elemi	2	
Hetyen	református elemi	2	
Kígyós	nincs iskola		
Kisbégány	református népiskola	7	
Kisharangláb	református népiskola	1	
Kovászó	állami ruszin népiskola	4	
Macsola	állami cseh elemi	2	
Makkosjános	állami magyar népiskola	4	
Mezőgecse	állami magyar népiskola	2	
Mezőhomok	görög kat. magyar elemi		
Mezőkaszony	állami magyar elemi római kat. elemi állami cseh elemi	8 1 2	
Nagybakos	állami cseh elemi	3	
Badó (társközség)	állami ruszin elemi	2	
Nagybakta	nincs iskola		
Nagybereg	református elemi állami cseh elemi	6 1	
Nagybégány	görög kat. magyar elemi római kat. magyar elemi református elemi állami cseh elemi	1 1 1 2	
Nagyborzsova	református népiskola	4	4
Nagymuzsaly	állami magyar elemi	6	
Mezővári	állami magyar elemi (a cseh nyelvet is tanították)	10	11
Rafajnaújfalu	állami cseh elemi	1	1
Sárosoroszi	római kat. elemi református elemi	2 1	
Tizacsoma	állami cseh elemi görög kat. magyar elemi	3 2	
Zápszony	állami magyar népiskola	4	4
Munkácsi járás			
Barkaszó	állami magyar elemi állami ruszin (ukrán) népiskola állami cseh elemi	5 2 1	6 2 1

1.	2.	3.	4.
Dercen	állami magyar elemi református elemi	8 1	7
Fornos	állami ukrán elemi	5	5
Izsnýéte	állami vegyes elemi	3 magyar 4 ukrán	3 4
Kajdanó	nincs iskola		
Szernye	állami magyar népiskola állami cseh népiskola református népiskola	4 2 1	4 2
Újdávidháza	református elemi	1	1
Nagyszőlősi járás			
Akli	református népiskola	1	1
Aklihegy	állami magyar elemi állami ukrán elemi	3 1	3 1
Batár	állami ukrán elemi	3	3
Csepe	állami ukrán elemi állami cseh elemi	5 1	5 1
Fancsika	állami magyar elemi állami ukrán elemi	3 2	3 2
Feketeardó	református elemi állami ukrán elemi állami cseh elemi	1 1 4	1
Feketepatak	református magyar elemi	2	2
Fertősalmás	református magyar elemi	2	2
Forgolány	református magyar elemi	2	2
Gödényháza	állami ukrán elemi állami magyar elemi	4 2	4 2
Karácshfalva	állami ukrán elemi	2	4
Nevetlenfalu	állami magyar elemi állami cseh elemi	2 2	2 2
Királyháza	állami vegyes népiskola római kat. magyar elemi állami cseh elemi cseh polgári	13 ukrán 3 magyar 1 7 4	
Nagypalád	állami magyar elemi református magyar elemi	4 2	4 2
Mátyfalva	állami ukrán elemi	6	6
Salánk	állami vegyes elemi református magyar elemi állami cseh elemi	3 magyar 3 ukrán 1 1	3 3 1 1
Szőlősgyula	állami magyar elemi református magyar elemi	2 1	
Tiszabökény	állami magyar elemi református magyar elemi	3 1	3 1
Tiszafarkasfalva	állami ukrán elemi	2	2
Tiszaújhely	állami magyar elemi állami ukrán elemi	2 4	2 4

1.	2.	3.	4.
Tiszaújlak	állami magyar népiskola római kat. magyar elemi állami cseh elemi cseh polgári magyar gazdasági iskola	9 1 4 2	8 1 4 8
Tivadarfalva	református magyar elemi	2	2
Tekeháza	állami vegyes elemi	4 ukrán 2 magyar	
Verbóc	református magyar elemi	1	1
Ungvári járás			
Baranya	állami ruszin elemi	3	3
Bátfa	állami magyar elemi		
Botfalva	állami magyar elemi	2	3
Csap	állami magyar elemi állami cseh elemi római kat. magyar elemi községi iparos tanonciskola állami cseh polgári községi gazdasági szakiskola		
Császlóc	állami ukrán népiskola római kat. magyar népiskola	1 1	1 1
Eszeny	állami magyar elemi református magyar népiskola	5 1	5 1
Gálocs	állami magyar népiskola		
Ketergény	állami magyar elemi	1	1
Kincseshomok	állami magyar népiskola	3	3
Kisdobrony	állami magyar népiskola	8	
Kisszelmec	nincs iskola		
Kisgejőc	református magyar népiskola állami ukrán elemi	1 2	
Kistéglás	nincs iskola		
Koncháza	állami magyar elemi	2	3
Korláthelmec	állami ruszin népiskola római kat. magyar népiskola református magyar népiskola	3 1 1	3 1 1
Minaj	állami magyar elemi	2	2
Nagydobrony	állami magyar elemi református magyar népiskola	13 magyar + 1 ruszin 1	
Nagygejőc	református magyar elemi római kat. magyar elemi állami ruszin népiskola	1 1 1	
Palágykomoróc	görög kat. magyar népiskola	1	
Órdarma	állami ukrán népiskola	4	
Palló	görög kat. magyar népiskola állami magyar népiskola		
Rát	községi népiskola római kat. magyar elemi református magyar elemi		

1.	2.	3.	4.
Sislóc	görög kat. magyar népiskola	1	1
Szalóka	állami magyar elemi református magyar elemi	2 1	
Szerednye	nincs iskola		
Szürte	egyesült római és görög kat. magyar népiskola református népiskola községi gazdasági továbbképző		
Tiszaágtelek	állami magyar népiskola református magyar népiskola	1 1	
Tiszaásvány	állami magyar népiskola	1	
Tiszasalamon	községi magyar református népiskola		
Unghosszúmező	állami ukrán népiskola	4	
Tiszaújfalu	nincs iskola		
Ungtárnóc	állami magyar népiskola		

A csehszlovák időben Kárpátalján a népiskolák száma némileg növekedett, hiszen az 1921/1922-es tanévben 550 népiskola működött a területen, 1938-ban már majdnem 800. Viszont az iskolák 23%-a volt cseh tannyelvű (1921-ben csak 3,2%-a) akkor, amikor Kárpátalja lakosságának mindössze 3,29%-a volt cseh, illetve szlovák.¹⁰ Nem érdektelen az a tény sem, hogy az 1920. évi állapottal összehasonlítva az 1931-es adatok szintén növekedésről tanúskodnak, hiszen a magyar tannyelvű iskolák száma 83-ról 101-re növekedett. Viszont a valóság az, hogy míg 1921-ig 118 magyar tannyelvű iskola működött, 1927-re számuk 96-ra csökkent, bár később kissé növekedett (113) (Veres–Popovics 1999) (6–7. táblázat). A csehszlovák statisztikának az a tudatos hiányossága, hogy nem mutatja be a vegyes tannyelvű iskolákat típusuk szerint, s ez megakadályoz bennünket abban, hogy megállapítsuk: megszűntek-e ezek a magyar iskolák, vagy csak kétnyelvű (vegyes) iskoláká alakították át azokat.

6. táblázat. *A népiskolák számának alakulása tannyelv szerint a Beregszászi, a Munkácsi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járásban 1920–1938 (Forrás: Botlik–Dupka 1991, Veres–Popovics 1999.)*

Tanév	Oktatási nyelv				Osztályok	
	ruszin	magyar	német	héber	alaposztály	előkészítő
1920/1921	67	102	1	-	296	77
1930/1931	75	103	10	1	504	111
1937/1938	135	103	10	-	826	224

Megjegyzés: A táblázat nem tartalmazza a cseh tannyelvű iskolákat (Melléklet 1., 13. táblázat).

Az elcsehesítési politika Kárpátalján nemcsak a magyar nemzetiségű diákságra terjedt ki, hanem a ruszin nemzetiségűekre is. Erről tájékoztatta 1932-ben a közvéleményt a *Posztup* című folyóirat: „Ma kezdődik ifjúságunk valódi elcsehesítése. A csehesítési politika éle arra irányul, hogy fiataljainkat minél nagyobb számban a cseh iskolába kényszerítsék” (Gabóda 2000). Az adatok (6., 8. táblázat) ezt a törekvést egyértelműen nem támasztják alá, bár kétségtelen, hogy a megszűnt görög katolikus felekezetű iskolák nagyobb része ruszin tannyelvű volt. Továbbá Kárpátalján ez időben több száz emigráns orosz és ukrán tanító tevékenykedett, akik haté-

konyan közreműködtek a ruszin nép nemzeti öntudatának sorvasztásában, hiszen a csehszlovák hatóságok szívesen kinevezték őket a rutén nyelvet is oktató tanintézményekbe. 1928 őszén „amíg 2600 cseh iskolaköteles gyermeknek közel száz iskola áll rendelkezésére, addig 76 000 rutén iskolaköteles gyermeknek csak 732 tanítója van, ami a valóságban azt jelenti, hogy a cseh tanítóra alig 17–25, a ruténre 80, de legtöbbször 100 tanuló jut. Az elnemzetlenítés valóságos nyelvzavart teremtett Kárpátalján. A galíciai (rutén)-lengyel-ukrán kevert tájszólásban írt könyvek teljes káoszra vezettek, a ruszin mint tanítási nyelv teljesen elvesztette létalapját a cseh tanügyi rendszer jóvoltából” (Kemény 1939).

7. táblázat. *Óvodák és népiskolák Kárpátalján felekezeti hovatartozás szerint 1920–1938 (Forrás: Botlik–Dupka 1991.)*

Tanév	Óvoda		Népiskola	
1920/1921	állami	26	állami	87
	római katolikus	2	református	50
			római katolikus	20
			görög katolikus	41
			községi	2
1930/1931	állami	33	állami	108
	római katolikus	3	református	33
	görög katolikus	1	római katolikus	20
			görög katolikus	35
			izraelita	1
		községi	3	
1937/1938	állami	51	állami	177
	római katolikus	3	református	38
	görög katolikus	2	római katolikus	17
	községi	1	görög katolikus	13
			községi	2

Megjegyzés: A táblázatba foglalt adatok csupán négy járás – a Beregszászi, a Munkácsi, a Nagyszőlősi és az Ungvári – óvodáira és népiskoláira vonatkoznak.

1918 előtt Kárpátalján 100 magyar tannyelvű óvoda működött. Az 1930/1931-es tanévben működő óvodai hálózatot elemezve elmondhatjuk, hogy nem elégtették ki az igényeket, mivel a 102 meglévő óvodából mindössze 13 volt magyar tannyelvű 773 gyerekkel. Kétségtelen azonban, hogy az 1920/1921-es tanévhez viszonyítva, amikor mindössze 8 magyar tannyelvű óvoda létezett Kárpátalján, az 1930. évi állapot növekedést jelent (12). Az 1937/1938-as tanévben azonban ismét növekedett a magyar tannyelvű óvodák száma: cseh tannyelvű – 96, ruszin tannyelvű – 122, magyar tannyelvű – 14, német tannyelvű – 3 (Botlik–Dupka 1991, még Veres–Popovics 1999).

8. táblázat. *A népiskolák számának alakulása Kárpátalján – 1934 (Forrás: Jaroslav Zatlouhal: Podkarpatska Rus. Bratislava, Vydal Klub pratel Podkarpatske Rusi, 1936.)*

Tannyelv	Iskola	Osztály	Létszám
ruszin (ukrán)	446	1 653	100 703
csehszlovák	160	425	20 335
magyar	111	258	17 018
német	17	34	2 001
román	4	31	1 772
héber	7		

Jegyzetek

1. Pálesch Ervin (szerk.): *Csehszlovák Törvények és Rendeletek Tára*. Eperjes, 1921.
2. Az 1920. évi február 29-i 122. sz. ún. nyelvtörvény rendelkezései szerint mindenütt, ahol az állampolgároknak legalább 20%-a egyazon nyelvi kisebbséghez tartozik, az illető állampolgárok a hatóságokkal való érintkezésben saját nyelvüket használhatják, illetve írásbeli beadványok elintézésénél a csehszlovák nyelv mellett hasábosan a beadvány nyelve is használható. E rendelkezések kijátszását illusztrálja a következő példa: Pozsonyban úgy a magyarok (31 705), mint a németek (32 790) száma külön-külön messze túlhaladta a város összes lakosságának (78 225) 20%-át. A csehek ezért a pozsonyi járásbíróóság területéből kiszakítottak 13 színmagyar községet, és hozzácsatoltak tót községeket, hogy ilyképpen a járásbíróóság területén a magyarság számát 20% alá szorítsák (Ismeretlen szerző *tanulmánya a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség helyzetéről*. Tisztázat másodpéldánya - K 26. 1922 - IV - 45 [1269. cs.]. A dokumentumot közli: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995).
3. Kárpátaljának a fegyverszüneti szerződés ellenére 1918 végén történt megszállása óta a csehek mindent elkövettek, hogy a régi magyar közigazgatást megszüntessék és a régi tisztviselők állásukat elhagyják. A tisztviselők nagy része a tőlük követelt esküt megtagadta azzal, hogy a magyar államnak tett tisztviselői esküjüket szegnék meg azzal, ha a terület hovatarozását eldönteni hivatott békeszerződés megkötése előtt más hatalomnak tennének újabb fogadalmat. A csehek ezt az indoklást nem fogadták el. Akik az esküt letenni vonakodtak, azokat elbocsátották állásukból. A nem felső-magyarországi illetőségűeket 8 nap alatt kiutasították az országból. Több hivatalnál, így a tanfelügyelőségeknel alkalmazott tisztviselőket meg sem kérdezték, hogy hajlandó-e az esküt letenni, hanem táviratilag felmentették őket. Az elbocsátott tisztviselők helyére jobbára kellő képesítés nélküli cseh hivatalnokokat alkalmaztak annak ellenére, hogy a Csehszlovák Köztársaság a békeszerződésben kötelezettséget vállalt arra, hogy a volt magyar területen működő magyar tisztviselőket átveszi. A *Slovák* 1921. december 12-i számában a következőket olvashatjuk: „...a csehek elfoglalták helyeinket a hivatalokban... A prágai kormány a határ menti magyar vidékekre kizárólag cseh hivatalnokokat küld, akik sem az országot, sem a nép jellemét és gondolkodását nem ismerik, nyelvét nem beszélik, és politikai ellenfélként viselkednek.” Kárpátalján 1920. február 29-től minden hatalom a katonai parancsnokság kezében összpontosult, az ostromállapotot csak 1922-ben szüntették meg. Ekkor vette át a terület – akkori nevén Podkarpatszka Rusz – ún. polgári hivatalának (1928-tól Zemská úprava – országrészi hivatal) irányítását a tisztviselői kar. Az utóbbiak száma egyébként rövid idő alatt az osztrák–magyar idősorozathoz viszonyítva öt-hat szorosára, a csendőröké és rendőröké a tízszeresére növekedett. A megyei (ezek 1926-ig működtek), a járási és jegyzői hivatalokban, a bíróságokon, valamint a csendőr- és rendőrkapitányságokon a vezető állásokat elsősorban Csehországból Kárpátaljára települt hivatalnokok, kisebb részben orosz és ukrán fehér emigránsok töltötték be. A köztisztviselőkben a cseh nyelvet vezették be hivatalos nyelvként (Botlik József–Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéről 1918–1991*. Budapest–Szeged, Mandátum–Universum Kiadó, 26. p.).
4. A hivatalos statisztika beszámol „csehszlovák” tannyelvű iskolákról, azonban „csehszlovák” nyelv nem létezett. Azért a gyakorlatban úgy állt a dolog, hogy Csehországban, Morvaországban és Sziléziában az iskolákat nem is nevezték csehszlovák iskolának, hanem cseheknek, s a tanítás tiszta cseh nyelven történt. Ezzel szemben Szlovenszkon a cseh tanerők csehül, a tót tanerők pedig tótul tanítottak. Az olvasókönyvekben a tót és a cseh olvasmányok váltakoztak. Ezt a megkülönböztetést látni itt-ott az iskolai bizonyítványokon is, amennyiben a történelmi tartományok számára készített blankettákon az van nyomva, hogy „cseh” iskola, a Szlovenszko számára készült blankettákon pedig „csehszlovák” iskola. Tisztán tót nyelven csak az egyházak által fenntartott elemi iskolákban tanítanak. (Ismeretlen szerző *tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről*. Tisztázat - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 [15. cs.]. Közli: *Magyarok kisebbségben és*

- szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995).
5. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről.* Tisztázat - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 [15. cs.]. Közli: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.
  6. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről.* Tisztázat - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 [15. cs.]. Közli: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.
  7. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről.* Tisztázat - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 (15. cs.).
  8. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről.* Tisztázat - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 (15. cs.).
  9. *Ismeretlen szerző tanulmánya a Csehszlovák Köztársaság közoktatásügyéről.* Tisztázat - K 28. 59 - 1930 - P - 5146 (15. cs.).
  10. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, fond - 1, op. 1, 57. p.

(A tanulmány második, befejező részét lapunk következő számában közöljük.)

BÉLA GABÓDA

MINORITY EDUCATIONAL AFFAIRS DURING THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1919–1938) (I. PART)

After the formation of Czechoslovakia, the politics devote great care on the total re-arrangement of the educational system. On the one hand it meant the change of Hungarian laws on educational. The main difference between the Hungarian and the Czechoslovak educational system is that while Hungarian public education wanted to ensure the joint teaching effect of school and religion, the Czechoslovak public educational system wanted to divide religion and school completely. This principle was applied in the Czechoslovak constitutional law in 1920 (although in a hidden form), and the governmental provisions on public education intended to enforce this principle by terminating and nationalising religious schools and pushing religious education to the background. The negative features of the Czechoslovak nationality politics revealed primarily in educational affairs. The public education policy of the Czechoslovak civil democratic country was characterised by the fact that no pedagogue with Hungarian nationality could be in the management of educational institutions, from the Ministry to the district educational inspection, no school master with Hungarian nationality could be in the post of no state grammar-school with Hungarian teaching language. The grammar-school with Hungarian teaching language in Ungvar was even closed by the authorities. Part of the teachers in state elementary schools, grammar-schools, vocational schools, teacher-training colleges with Hungarian teaching language was no of Hungarian nationality. Nevertheless, teachers of Hungarian nationality, because of deliberate political consequences, were placed to Slovak and Ruthenian schools. One of the insufficiencies of the education in Hungarian language in Slovakia was that besides the theological teaching, there was no higher education training in Hungarian language. Therefore, the Felvidék (Up-Land) Hungarian people, including Sub-Carpathia, had by 31 per cent fewer schools than it should have according to the data from the population census. On the basis of statistical data the author introduces the situation of educational affairs of the minority in Sub-Carpathia between 1919–1938.